

GÖTEBORGS UNIVERSITET
INSTITUTIONEN FÖR SOCIALT ARBETE

Färsk fika eller skitiga kalsonger – välj själv!

En kvalitativ studie om betydelsefulla förändringsfaktorer

Socionomprogrammet Ht 2008

C-uppsats

Författare

Jenny Knutsson

Lena Boman Emanuelson

Handledare

Manuela Sjöström

Författare: Lena Boman Emanuelsson och Jenny Knutsson

Titel: Färsk fika eller skitiga kalsonger – välj själv! En kvalitativ studie om betydelsefulla förändringsfaktorer.

Nyckelord: kriminalvård, what works, programverksamhet, förändringsarbete, förändringsfaktorer.

ABSTRACT

Kriminalvårdens har som mål att minska brottsligheten och öka människors trygghet i samhället. När en person döms till en frivårdande påföljd som t.ex. skyddstillsyn kan domen vara förenad med ett behandlingsprogram. En person som är dömd till fängelse erbjuds möjlighet att medverka i ett behandlingsprogram under vistelsen. Det finns olika typer av program för olika typer av kriminalitet eller missbruksproblematik och personalen arbetar aktivt för att motivera klienterna till att delta i ett behandlingsprogram.

Studien är gjord utifrån ett klientperspektiv och syftar till att undersöka på vilket sätt det kan vara betydelsefullt för ett antal klienter att delta i sådan programverksamhet och försöka förstå de förändringsfaktorer som finns inom programmet, men även utanför. För att svara på detta har vi utformat vår frågeställning:

- *Vilken betydelse har kriminalvårdens kognitiva programverksamhet haft för klienter som genomgått den?*

Det är en kvalitativ studie där vi intervjuat fem personer som genomgått programverksamhet inom kriminalvården och två programledare. Det empiriska materialet delades upp utefter två avdelningar av vår frågeställning. Den ena handlar om förändringsfaktorer kopplade till programverksamheten och den andra handlar om förändringsfaktorer utanför.

Studiens resultat visar att de komponenter som är grundläggande för en förändring genom programverksamhet är *betydelsen av gruppverksamhet, klientens egen inre inventering, faktakunskap, domen som gränssättning och möjliggörande för en påverkanssituation*. De komponenter som skulle kunna vara verksamma eller en förutsättning förändring utanför programverksamhet är *insikt, mottaglighet, tid/ålder, botten är nådd, relationer/tillit gränssättning och gå utanför ramarna*. Överlag tycker respondenterna att det är acceptabelt med programverksamhet, men de skulle inte genomgå ett program om de inte var tvungna. De väljer att delta i programverksamheten därför att det är det minst dåliga alternativet av två mindre bra.

Innehåll:

ABSTRACT	2
Förord	5
1. Inledning.....	6
1.1 Introduktion	6
1.2 Syfte, problem och frågeställning	7
1.3 Bakomliggande syfte:.....	7
1.4 Avgränsningar:	7
1.5 Ordförklaringar.....	8
2. Bakgrund	9
2.1 Historik.....	9
2.2 Den svenska kriminalvårdens organisation.....	10
2.3 Programverksamhetens framväxt.....	10
2.4 Kriminalvården i siffror	11
3. Tidigare/pågående forskning.....	13
3.1 Exitprocesser och empowerment	13
3.2 Behandling av narkotikamissbrukare i fängelse En effektstudie studie av BRÅ,	14
3.3 Implementering av nya behandlingsprogram i kriminalvården	15
3.4 Motivations- och påverkansarbete inom frivården.....	16
3.5 Vad säger internationell forskning?	17
4. Teoretiskt perspektiv/Centrala begrepp	17
4.1 Utbytesteori	17
4.2 Begrepp	18
4.2.1 Motivation	18
4.3.2 Relation	19
4.3.3 Självmvetande	20
5. Metod	21
5.1 Kvalitativ metod.....	21
5.2 Alternativ metod.....	22
5.3 Val av datainsamlingsmetod	23
5.4 Intervjuguide	24
5.5 Urval och tillvägagångssätt	24
5.6 Intervjusituationerna.....	25
5.7 Etiska överväganden.	26
5.8 Analysmetoder	27
5.9 Validitet, reliabilitet, generaliserbarhet.....	29
6. Resultat och Analys.....	30
6.1 Programverksamhetens förändringskomponenter.....	31
6.1.1 Betydelsen av gruppform i förändringsarbete.....	31
6.1.2 Klientens egen inre inventering.....	32
6.1.3 Faktakunskap.....	34
6.1.4 Domen som gränssättning	35
6.1.5 Möjliggörande för en påverkanssituation.....	35
6.2 Förändringskomponenter utanför programverksamheten	37
6.2.1 Insikt.....	37
6.2.2 Mottaglighet	39
6.2.3 Tid och ålder.....	40

6.2.4 Botten är nådd	41
6.2.5 Relationer och tillit.....	42
6.2.6 Gränssättning.....	46
6.2.7 Gå utanför ramarna.....	48
7. Diskussion	49
7.1 Resultat diskussion.....	49
7.2 Metodsvårigheter.....	51
7.3 Vad kan man använda resultatet till	51
7.4 Vidare forskning.....	52
7.5 Vad har vi lärt oss.....	52
Litteraturlista	53
Litteratur:.....	53
Rapporter:.....	53
Artiklar:	54
Muntliga uppgifter:	54
Hemsidor:.....	54
Bilaga 1	55
Bilaga 2	56
Bilaga 3.	57
Bilaga 4. Intervjuguide programledare.....	58
Bilaga 5. Intervjuguide klienter.....	59

Förord

Ett stort varmt tack...

... till de människor som varit behjälpliga i arbetet med vår uppsats och gjort den möjlig för oss att slutföra.

Vi vill tacka kriminalvårdens programexpert Svenolov Svensson för hans tid. Tack för tillgång till material och stöd i vårt vidare arbete med att knyta kontakter.

Vi vill tacka de programledare som med sin tid och välvilja ställt upp på att intervjuas. Tack också till de andra programledare som erbjudit sig av sin tid att medverka, men som vi tackat nej till.

Tack KRIS för att ni hjälpte oss och gav oss den information som ledde oss vidare. Tack också till "Vägen ut" för deras vilja att hjälpa till med sökandet efter respondenter.

Ett stort tack till Stadsmissionen för deras fantastiska arbete och de underbara personer som gett av sin tid och som förmedlade kontakter till oss.

Tack till våra fem respondenter som gett oss ett fantastiskt intervjumaterial fyllt med kloka utsagor. Ni har verkligen tagit er tid och lagt ner stort engagemang på att svara på våra frågor.

Vi vill passa på att tacka våra familjer för stort tålamod med skitiga kalsonger och andra bullar. Nu är vi snart tillbaka i verkligheten igen...

Ett stort tack till varandra för ett gott samarbete och stort tålamod. Det har varit ett konstruktivt och intressant arbete med många skratt och lärdomar.

Till sist ett jättetack till vår handledare Manuela Sjöström för värdefulla råd och uppmuntran när det kärvade lite.

1. Inledning

1.1 Introduktion

Själva upprinnelsen till vår tanke och intresseområde växte fram från tiden när vi båda arbetade inom kriminalvården. Vi har arbetat på Östragård som är en öppen anstalt för korttidsdömda och Skogomes öppna frigångsavdelning som hade inriktning på att slussa ut intagna i samhället och frigång. Det som då slog oss var antalet intagna som återkom och hur det gick till när intagna placerades i programverksamhet. Vi kunde höra röster: *Men nu har jag gått det där programmet två gånger så jag jobbar hellre i köket den här gången eller jag ska gå det här programmet så slipper jag hamna i städet.* Det hände att vi också hörde ganska arga röster som påpekade att kriminalvården var ingen ”djävla vård” utan borde kallas ”kriminalförvaring”. Flera intagna vittnade om att de minsann inte fått någon hjälp eller behandling. Vi har många gånger hört klienter pusta och stöna över att behöva gå till programverksamheten, men också de som sett det som tidsfördriv.

På kriminalvårdens hemsida står att det **viktigaste** målet för kriminalvården är att minska antalet återfall i brott. För att uppnå detta arbetar de med ett aktivt påverkansarbete med bland annat behandlingsprogram. Därtill kommer sysselsättning och att de intagna en möjlighet att förbättra bristande skolgång. (www.kriminalvarden.se)

Kriminalvårdens programverksamhet har varit aktuell i debatten det senaste året och då särskilt med det uppmärksammade fallet med Engla. Vi kunde läsa i GP den 14 april 2008 ”Fängelsestraffen har inte haft någon avskräckande effekt på 42-årige Anders Eklund. Gång på gång har han begått nya sexbrott.” En professor vid namn Anders Forsman uttalar sig i artikeln: ”Han har dömts för flera sexualbrott och även mördat tidigare. Frågan är hur samhällets reaktion skulle ha varit för att han inte skulle ha blivit en återfallsmördare. Om han inte har fått någon behandling är det en brist. Det kan man kritisera samhället för.” I samma artikel uttalade sig Bengt Hasselrot som arbetar som psykolog vid Skogomeanstalten och berättar om ros-programmet: ”På Skogome erbjuds intagna sedan 2002 behandling i ros-programmet, (relation och samlevnad) och behandling har effekt visar internationella studier. Omkring 34 procent av ickebehandlade sexbrottslingar återfaller inom fem år. För behandlade brottslingar är siffran 15 procent”

2006-07-07 publicerade kriminalvården genom Stina Haraldsson som är pressekreterare för kriminalvården i ett inlägg: ”Under hösten fördelar Kriminalvården dessutom 50 miljoner kronor till programverksamhet över hela landet. Numera arbetar Kriminalvården endast med vetenskapligt ackrediterade och kunskapsbaserade program som leds av utbildade programledare. De 50 miljonerna ska användas för att förstärka behandlingsverksamheten inom ramen för de programmen.”

På detta sätt tycker vi att kriminalvården visar att de satsar stort på programverksamhet. Det som då är viktigt är att programmen också utvärderas ur olika synvinklar. På hemsidan kan man läsa om att de startat ett vetenskapligt råd under hösten 2007 och bjuder under 2008 in till forskningsförslag om utvärdering av behandlingsarbetet ”*What works*” bland andra forskningsområden.

För oss är det viktigt att utvecklingen av behandlingsprogram fortsätter och även debatten kring ämnet. Vi tycker inte bara det är viktigt att utvärdera resultat av behandlingsprogrammen och antalet återfall utan även är det både viktigt och intressant att

höra *klienternas* syn på programverksamhet. Vi kan inte låta bli att återkomma till de där rösterna i inledningen av den här texten. Vad kan programverksamheten ha för värde för klienterna om man bortser från siffror och statistik. Kan möjligheten att få genomgå ett program tillföra en känsla av att vara viktig och därmed dämpa den ilska och frustration över avsaknaden av hjälp som vi ofta mötte hos klienterna. Eller kan det helt enkelt kvitta vad kriminalvården gör.

Därför har vi valt att göra en kvalitativ undersökning om betydelsen för de intagna som genomgår kriminalvårdens kognitiva programverksamhet. Vi tror också att det kan ge praktisk nytta för de som utvecklar och utreder vilka program som ska användas. Vi tycker inte att området är tillräckligt undersökt ur ett klientperspektiv och hoppas väcka nyfikenhet för vidare forskning.

1.2 Syfte och problem

Explorativ/förklarande ansats

Vi vill beskriva vårt syfte där vi valt en explorativ – undersökande och förklarande ansats med följande meningar:

Vår ambition är

- att **undersöka** på vilket sätt det kan vara betydelsefullt att genomgå ett kognitivt påverkansprogram för fem klienter och hur två programledare ser på saken.
- att **försöka förstå** vad i programmen som kan ha betydelse för en förändring och vilka andra faktorer som kan påverka en förändring.

Frågeställning:

- *Vilken betydelse har kriminalvårdens kognitiva programverksamhet haft för klienter som genomgått den?*

För att förtydliga vad vi menar med vår frågeställning har vi formulerat om den till mindre frågor: Vad är det i programmen som betyder något, vad är det som når fram? Vad är det i programmen som kan ha betydelse för en förändring för de klienter vi intervjuat?

Vilka andra faktorer kan ha betydelse för en förändring för de klienter vi intervjuat?

Vilket värde har detta för de klienter vi talat med?

1.3 Bakomliggande syfte:

De avgörande faktorerna kanske inte har med påverkansprogrammen att göra överhuvudtaget utan undersökningen kanske upptäcker andra faktorer. När intagna återkommer skulle man ju kanske kunna dra slutsatsen att påverkansprogrammet inte gjort någon skillnad. I de fall där programmen kanske *har* gjort skillnad återser vi dem inte. Vår förhoppning är att svaren på vår frågeställning i framtiden skulle kunna bidra till en förbättring av innehållet i programverksamheten.

1.4 Avgränsningar:

Vi är intresserade av att undersöka programverksamheten ur ett klientperspektiv i första hand. När vi kontaktade kriminalvårdens programexpert för att förankra vårt uppsatsarbete och undersöka möjligheterna för ett samarbete, visade det sig att kriminalvårdsstyrelsen gått ut med direktiv att kraftigt begränsa samarbete med studenter som skriver uppsats. De hänvisar till ett remissförslag som är under utredning. Förklaringen till att begränsa samarbete är främst av ekonomiska skäl då man menar att ett sådant samarbete kräver mer resurser än man tror, men också med hänvisning till sekretessen för klienterna. Rekommendationen är att strängt

neka till att få tillgång till klienter, men att vi kan få tillgång till personal i begränsad form.

Detta har medfört att vi är medvetna om svårigheterna att hitta klienter som genomgått programverksamhet inom kriminalvården. Vi kan därmed inte avgränsa oss till ett särskilt program som klienterna ska ha gått, utan de kan ha gått vilket program som helst inom kriminalvården utan särskilda tidsramar. Däremot är det ett krav att de *ska* genomgått ett eller flera program och inte bara suttit i fängelse. Vi gör ingen begränsning vad det gäller kön utan försöker söka respondenter i den mån det går. Vi har också valt att intervjua två programledare för att ge en bredd till undersökningen. Vi anser att de kan ge sin bild av vad som kan vara verksamt för klienterna.

Vi har också valt att fokusera *enbart på kriminalvårdens programverksamhet* och *inte* på den övriga verksamhet som kriminalvården bedriver såsom samtalsterapi, dagliga samtal i kontaktmannaskapet, frigång, behandling utanför kriminalvård, halvvägshus, övervakning eller medling mm. Vi har därmed uteslutit att undersöka andra behandlingsformer som bedrivs på t.ex. behandlingshem eller öppenvård utanför kriminalvården. Däremot är vi intresserade av att ta reda på förutsättningar för att en förändring ska till och faktorer i och kring programverksamheten. Utgångspunkten är dock alltid programverksamheten.

Vi gör inget anspråk att försöka utvärdera eller bedöma den teori som programverksamheten som metod utgår ifrån, såsom det kognitiva eller beteendevetenskapliga perspektivet.

1.5 Ordförklaringar

Programverksamhet kan också benämnas **påverkansprogram**. Det är brotts och missbruksrelaterade program som har forskningsstöd för effekter på återfall. För att ett program skall användas inom kriminalvården prövas de av en vetenskaplig panel och för att ett program ska bli godkänt (ackrediterat) krävs bland annat:

- en tydlig, vetenskapligt förankrad förändringsmodell
- att effektiva metoder används
- att det säkerställs att programmet genomförs på rätt sätt och av kompetent personal.

Innan ett program i kriminalvården bedöms för ackreditering prövas det vanligtvis i begränsad skala under utveckling. Efter ackreditering är det meningen att programmen ska bli tillgängliga för alla klienter som har behov av dem. (www.kriminalvarden.se)

Ackreditering: Förse med fullmakt. (Norstedts, 2006) Bemyndigande eller befullmäktigande att utföra en viss uppgift. Ackrediteringen är ett bevis på att aktuella kvalitetskrav uppfylls (wikipedia) Förse med fullmakt. (Norstedts, 2006) Vi tyckte inte att Norstedts definition är tillräcklig förklaring av ordet utan vill utveckla den med förklaringen från wikipedia.

Evidensbaserat: Arbetet ska baseras på vetenskap och beprövad erfarenhet. (Varg kap 1, 2003) Det är den mest samvetsgranna, explicita och mest förnuftiga användningen av nuvarande bästa forskningen när man ska fatta beslut i omvårdnad om klienterna.

(Gibb/Gambrill)

“Evidence-based practice is the conscientious, explicit, and judicious use of current best evidence in making decisions about the care of clients” (Gibb/Gambrill)

Evidens innebär *tecken på* att något är på ett visst sätt, den *nuvarande* bästa kunskapen. Evidensbaserad praktik är erfarenhetsstyrd kunskap. (Anders Törnqvist 20080905)

What Works: När kriminalvården börjat intressera sig för evidensbaserad praktik har det

varit sammanbundet med devisen *What works*. Detta betyder att de insatser som kriminalvården bedriver ska baseras på metoder som stöds av forskning. Under de senaste 15 åren har ett kognitivt- och beteendeorienterat perspektiv med rubriken *What works* präglat metodutvecklingen i Storbritannien och Sverige. (Holmberg/Fridell, 2006)

2. Bakgrund

2.1 Historik

Några hävdar att den första ansatsen till behandlingstänkande vid utfärdande av straff redan uppstod på medeltiden eller till och med ännu tidigare, under antiken. Under medeltiden fanns den kyrkliga barmhärtighetstanken som hade en grund i samaritidealet och påverkade lagstiftningen. Det finns en beskrivning som Olaus Petri skrev i sina regler för domare där straffet beskrivs som ett förbättringsverktyg. Platon har också beskrivit straff som något där man gör gärningsmannen bättre eller mindre dålig. (Svensson, 2001)

Det första korrektionshuset startades i London under mitten av 1500-talet och där skulle de intagna ”tuktas och tvingas till att arbeta för att bekämpa lättjans syndiga liv”. Dessa tukthus spreds över Europa och syftet var inte enbart straff utan även förbättring och rättelse av de intagna. (Ekbom/Engström/Göransson, 2002)

Under 1700-talet växte det filantropiska sällskapet fram i Europa som hade en ideologisk grund i den kristna barmhärtighetsläran. Rörelsen arbetade med besök i fängelser och deras synsätt påverkade stort och benämns ofta som föregångarna inom socialt arbete. (Svensson, 2001) Under samma tid växte tanken om cellfängelser med enmansceller fram i Europa. Modellen introducerades i Europa, men kom att utvecklas i Amerika. Det kom att kallas *Philadelphia – eller Pennsylvaniasystemet*. (Ekbom/Engström/Göransson, 2002)

Under upplysningstiden börjar myndigheter rikta straffåtgärderna uttryckligen mot själen. Detta efter att psykiatrin har upptäckt den sjukdomsdrabbade och botbara själen. Detta gör det möjligt att förena strafflära, själsvetenskap och den pedagogik som har sitt ursprung ur läran om disciplin och hur den uppnås. (Foucault, 1974) I Sverige var 1800-talet en omvälvande tid i svensk politik och strafflagstiftning och man inspirerades av Amerika så straffet numera skulle syfta till *den brottsliges förbättring*. Det bidrog också till en statlig centraliserad fångförvaltning. (Svensson, 2001) Under denna tid uppfördes ett nytt fängelsesystem i Sverige med cellfängelserna, vilka skulle ge möjlighet till individernas behandling. Kroppsstraffet, skamstraff och landsförvisning togs bort och möjligheter till dödsstraff inskränktes mot slutet av 1800-talet. Den sociologiska straffrättsskolan präglade synen och menade att syftet med straff var att bekämpa brottslighet som ett socialt fenomen. (Ekbom/Engström/Göransson, 2002)

1890 var det nordiska juristmötet i Köpenhamn där frågan om villkorlig dom var tema. För att bedöma om det var möjligt med villkorlig dom lades grunden för personutredningar. Villkorlig straffdom trädde därmed i kraft i början av 1900-talet och skulle verkställas av en tillsyningsman. Svenska Fattigvårdsförbundet bildades 1906 och syftade till att förbättra det praktiska fattigvårdsarbetet genom vägledning och upplysning. Organisationen delade upp verksamheten i tre grenar: barnavård, fattigvård och en för räddningsarbetet. Den senare kallades Skyddsvärnet och skulle verka för det allmänna räddningsarbetet bland frivilliga fångar, villkorligt dömda, alkoholisterna bland andra. Parallellt med Skyddsvärnet fanns också Svenska Skyddsförbundet som skulle samordna olika föreningars hjälpverksamhet. Skyddsvärnet blev en statlig organisation 1942 och de första *skyddskonsulenterna* trädde då i

tjänst. Efterhand tog skyddskonsulenterna över organisationen av frivård. (Svensson, 2001)

Så småningom infördes differentierade påföljdssystem och 1945 antogs en ny lag om verkställighet av frihetsstraff, vilket innebar vistelse i gemensamhet på öppna eller slutna anstalter. Vistelse i ensamcell var undantag. 1964 års lag om behandling i anstalt anger att en intagen skall behandlas med fasthet, allvar och aktning för människovärde. Den intagne ska sysselsättas med lämplig sysselsättning och få en behandling som *främjar anpassningen i samhället*. Denna lag ersattes med 1974 års lag som vi har idag och fortfarande kompletteras. (Ekbon/Engström/Göransson, 2002)

Under 1970-80- talet pratade man om frivårdsarbetet som behandlingsarbete och tjänstemännen benämndes behandlingsassistenter. Kriminalitet ansågs inte som ett socialt problem längre utan som ett problem på individnivå och krävde nya metoder. Tidigare hade det hade insatserna handlat om att få den dömd att fungera som samhällsmedlem, men den nya tidens psykologiska inflytande fokuserade på att få den dömd att fungera som en individ. (Svensson, 2001)

2.2 Den svenska kriminalvårdens organisation

Att minska brottsligheten och öka människors trygghet i samhället är det övergripande målet med kriminalvårdens verksamhet. Kriminalvården ska öka möjligheterna för den som begått ett brott att kunna leva ett liv utan brott. Verksamheten bedrivs vid häkten, kriminalvårdsanstalter och frivård. I häkten placeras människor som är misstänkta för brott. När en person är dömd till ett fängelsestraff verkställs detta i anstalt. Frivården ansvarar för att verkställa straff såsom skyddstillsyn, samhällstjänst och ansvarar för övervakningen av villkorligt frigivna. De har också ansvar för dem som står under övervakning med elektronisk kontroll, fotboja i vardagligt tal. Frivården gör också personutredningar, vilket innebär att de utreder personliga förhållanden hos personer som är misstänkta för brott efter uppmaning av domstolar. (Ekbon/Engström/Göransson, 2002) Kriminalvården är en statlig myndighet och är indelad i sex regioner. Huvudkontoret ligger i Norrköping. Till verksamheten hör också transporttjänsten som transporterar intagna inom Sverige men även till utlandet vid t.ex. utvisningar. (www.kriminalvarden.se)

2.3 Programverksamhetens framväxt

"From nothing works to what works"

(Cullen & Gendreau i Thylefors/Persson, 2002)

Startskottet till kriminalvårdens reformering på 70-talet var en utvärdering av verksamheten hos frivården i den största studie som gjorts i Sverige. Internationella studier visade samma resultat som den svenska och menade att det inte gick att påvisa att de metoder som användes generellt inte minskade återfall i brott. Forskningen präglades under denna tid av begreppet "Nothing Works". En amerikansk sociolog vid namn Robert Martinson hade vid en metaanalys, i vilken han studerat all litteratur om behandling av straffade, konstaterat att de satsningarna på rehabilitering och behandling för att minska återfall i brott var verkningslösa. (Svensson, 2001) Svenolov Svensson som är programexpert på regionkontoret i Göteborg beskriver också att det i vetenskapliga kretsar var "Nothing Works" som var en av den starkaste drivkraften bakom den forskning som lett fram till den programverksamhet som idag finns inom kriminalvården i Sverige. (Samtal med Svensson 081014)

Under de senaste 20 åren har kriminalvården påverkats av policyförändringar om hur offentlig verksamhet bör bedrivas. Detta har också fått konsekvenser på hur man ser på vilka metoder bör användas. Internationellt sett går orienteringen från en traditionell välfärdsstat mot en mer

marknadsorienterad modell. Det har inneburit att fler privata alternativ ersätter en del av de vård- och behandlingsformer som finns inom offentlig sektor, vilket påverkar att det uppkommer nya värderingar och nya metoder. Denna omvandling gör att behovet av att utvärdera och jämföra har ökat. Med detta ökar också möjligheterna för konkurrens. Ur denna situation uppstår motiv att prioritera och spara, men också motiv att garantera kvaliteten. I exempelvis Storbritannien har detta lett till ökad centralisering och ger också en riktlinje att arbetssätt skall standardiseras och kvalitetssäkras i bland annat kriminalvård. Detta synsätt har spridit sig till Sverige. 1999 startades en internationellt samarbetsorgan, Campbell Collaboration inom det sociala fältet. Den är inriktad på att gynna evidensbaserad praktik för socialtjänst, kriminalvård och utbildning bl.a.

Inom kriminalvårdsområdet kallas arbetet med evidensbaserad praktik för *What Works* och genererade ett antal konferenser under slutet av 90-talet. I Kanada hade Robert Ross mfl inspirerat till detta initiativ (Ross är grundare till Cognitive Skills) och dels inspirerade också det arbete med försök med träning i sociala färdigheter, modellinläring och kognitivt orienterade metoder som utfördes i kriminalvård i Storbritannien.

Detta har den svenska kriminalvården inspirerats och influerats av i arbetet med programverksamheten. För att kvalitetssäkra har man utvecklat ett system som benämns Q-BoM som har till syfte att säkerställa att programmen bedrivs enligt de uppställda krav och att uppmärksamma att programeffekterna minskar om ett program bedrivs med dåliga kringförutsättningar. (Holmberg/Fridell, 2006)

Svenolov Svensson beskriver hur kriminalvården under hösten 1994 i Göteborg startade de första testerna med Cognitive Skills som Ross, R.R. och Fabiano, E utvecklat. Detta efter att kriminalvården inspirerats av den forskning dessa bedrivit i Vancouver, Kanada. Svenolov berättar om hur man i Danmark först var tveksam till behandling i tvångsmiljö. I Kanada hade forskning gjorts på *utbildning under tvång*. Denna forskning visade att klienterna, trots att de blivit tvingade att gå i skola, sedan frivilligt valde att fortsätta studera i relativt stor utsträckning under sin verkställighet efter den obligatoriska första perioden av utbildning. Denna forskning visar att det är möjligt att motivera till vidare utbildning trots tvång inledningsvis och frågan är om det går att dra paralleller till annan påverkansverksamhet.

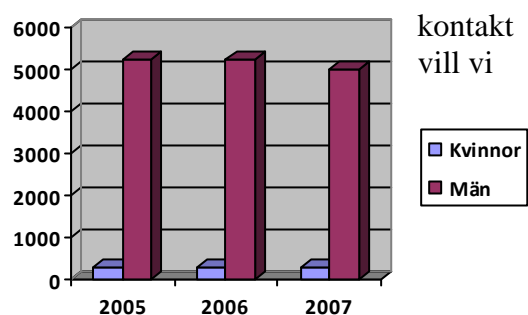
Svenolov förklarar hur utvecklingsarbetet i Sverige går vidare och att kriminalvården konstaterar att det idag finns *bra program* som är ackrediterade, men räcker det har man frågat sig? De har då gått vidare och tittat på programledarna. Det tar ca 1,5 år att bli färdig programledare. Det visar i undersökningar att programledarna är välutbildade och certifierade och därmed konstaterar kriminalvården att även *programledarna* är tillräckligt bra. Det som nu bör undersökas är vad som händer runt programmet, vilka med- och motkrafter som förstärker eller motarbetar programverksamhetens intentioner. Detta, säger Svenolov, är kriminalvårdens utmaning för tillfället, att titta på det miljöterapeutiska klimatet. Varje person som arbetar inom kriminalvården är en liten kugge i förändringsarbetet inom verket. Det är en kedja av komponenter som måste samverka. Detta är en kedja av insatser som ingår i ett kvalitetstänkande – i linje med motsvarande arbete i Kanada, England, Skottland m.fl. länder. (Samtal med Svensson 081014)

2.4 Kriminalvården i siffror

För att visa ungefär hur många människor som är i med kriminalvården och deras behandlingsprogram presentera följande statistik:

Till höger är ett stapeldiagram över antalet

11

intagna kvinnor och män i anstalt under åren 2005-2007.

– 2005 -2005 var totalt 5508 intagna i anstalt varav 1040 deltog i programverksamhet, vilket innebär 19 % deltagande.

– 2006 var totalt 5533 intagna i anstalt varav 1529 deltog i programverksamhet, vilket innebär 28 % deltagande.

– 2007 var totalt 5275 intagna i anstalt varav 2308 deltog i programverksamhet, vilket innebär 44 %.

Siffrorna visar en stadig ökning av deltagande i programverksamhet i anstalt.

En detaljerad förteckning och statistik över vilka program klienter deltagit i under åren 2005-2007, se bilaga 1. (www.kriminalvarden.se/statistik)

Frivården övervakar klienter som döms till skyddstillsyn, kontraktsvård och samhällstjänst. Frivården övervakar också villkorligt frigivna från fängelsestraff och de klienter som har fotboja istället för fängelsestraff. I vissa av dessa domar kan det ingå en särskild föreskrift om att delta i programverksamhet. Skyddstillsyn innebär kriminalvård i frihet. Skyddstillsynen kan förenas med fängelse, samhällstjänst eller kontraktsvård. (www.kriminalvarden.se)

När skyddstillsynen är förenad med kontraktsvård kallas det att man har föreskrift om särskild behandlingsplan. Det kan innebära behandling i öppenvård, på behandlingshem eller kriminalvårdens programverksamhet. Det finns de klienter som väljer att delta i någon programverksamhet under sin villkorliga frigivning. En del klienter har något som kallas *utsluss* sista delen av ett fängelsestraff och bor då på ett halvvägshus och kan då i vissa fall delta i programverksamhet på frivården. I slutet av fängelsestraffet kan vissa ha frigång, vilket innebär att de bor på anstalt, men jobbar, deltar i någon behandling (NA-AA-möten, behandling i öppenvård, programverksamhet på frivården) eller går i skola utanför fängelset. (Mikael Klasson, 081111)

Nedan är statistik över frivårdande påföljder år 2006

(www.bra.se)

Skyddstillsyn			Villkorlig dom		
Totalt	därav med		Totalt	därav med	
	fängelse	kontraktsvård	samhällstjänst	samhällstjänst	
6 507	210	1 159	1 057	9 918	3 674

År 2006 hade totalt 16425 personer någon frivårdande påföljd och 582 personer deltog detta år i programverksamheten på frivården.

Nedan är statistik över frivårdande påföljder år 2007 (www.bra.se)

Skyddstillsyn			Villkorlig dom		
Totalt	därav med		Totalt	därav med	
	fängelse	kontraktsvård	samhällstjänst	samhällstjänst	
6 341	163	1 123	1 037	10 144	3 995

År 2007 hade totalt 16485 någon frivårdande påföljd och 1593 deltog i programverksamhet på frivården.

Det är en ökning med nära tre gånger så många personer som deltagit i programverksamheten år 2006 som 2007. De flesta personer som går i programverksamhet är bland de som har någon form av skyddstillsyn, men vi har inte hittat någon statistik där det är specificerat hur många med just skyddstillsyn som deltagit i programverksamhet. Det kan ju verka vara lite få

personer under 2007 som deltagit i programverksamhet av över 16 000 personer, men man ska veta att den stora andelen som har gått program finns inom de totalt 6341 som har haft skyddstillsynen. Därför blir statistiken vi presenterar här något missvisande.

En detaljerad förteckning och statistik över vilka program klienter deltagit i under åren 2005-2007, se bilaga 1. (www.kriminalvarden.se/statistik)

3. Tidigare/pågående forskning

Vi har valt att presentera några exempel på tidigare forskning om evidensbaserad programverksamhet inom kriminalvård och behandlingsarbete som syftar till en väg ur missbruk och kriminalitet.

Vi börjar med att presentera en studie som heter Exitprocesser och empowerment. Vi tycker den är relevant och har anknytning till vår studie då den handlar om *vägen ur* kriminalitet och missbruk. Det knyter an till vårt syfte och vår frågeställning tycker vi.

Vi väljer också att presentera en rapport ifrån Brottsförebyggande rådet. Anledningen till att vi valt att lyfta denna studie, är att de siktar in sig på samma klientel, samma program och samma verksamhet som vi är intresserade av. Kriminalvården/Brå vill veta om programmen har några effekter på *återfall i brott* medan vi vill se om samma program har *fler/andra betydelser och värden* för den som genomgår det. Tanken är inte att jämföra kriminalvårdens/Brås material med vårt utan det kan vara intressant att se om vi hittar några gemensamma kopplingar i vad som skulle kunna vara verksamt och som kan hjälpa oss med vår första ansats – att undersöka hur betydelsefullt det egentligen är att genomgå ett påverkansprogram.

Inte helt oväntat skulle den egna motivationens betydelse kunna vara en sådan koppling. Det känns dock som om det fattas bitar i Brås material. Som ett exempel från vår sida, berättar man i rapporten om hur man tillfrågat de intagna om verksamheten, men har därefter enbart återgett positiva citat. Man har också återgett resultaten i form *utebliven* förväntad brottsstatistik vilket naturligtvis blir positiva siffror. Det finns en positiv vinkling i materialet som vi ställer oss något tveksamma till.

En tredje studie vi valt att lyfta är en studie om implementeringen av behandlingsprogram i kriminalvården i Sverige. Vi tycker det är relevant forskning som anknyter till vår studie då det handlar om hur programverksamheten tas emot i verksamheten och hur man arbetar med den. De tar också upp relevanta bitar som tvång och vi kommer att återkomma längre fram i uppsatsen till vad "ordergivning" eller tvång har för inverkan på klienternas inställning till förändring och hur mottagliga de är för att ta till sig icke efterfrågade budskap. Tidsaspekten kommer vi också att lyfta, liksom betydelsen av variationer i arbetssätt.

För att titta vidare på forskning kring ämnet med verksamt behandlingsarbete har vi valt att presentera en studie om motivations- och påverkansarbete inom frivården också. Den ger en inblick det psykosociala arbetet som sker utanför programverksamheten inom kriminalvården.

Till sist gör vi en blick utåt mot internationell forskning. Vi presenterar lite olika exempel på projekt som är relaterade till arbete med kriminalvård och "What works".

3.1 Exitprocesser och empowerment

En studie av sociala arbetskooperativ i Vägen ut-projektet

Studien ”exitprocesser och empowerment” är resultatet av ett forskningsarbete som pågått under tre års tid och som handlar om individers ”exitprocess” ur kriminalitet och missbruk. Man vill se vilken betydelse sociala arbetskooperativ har för att påskynda ”exitprocessen” och för att underlätta den sociala integrationen. Basen i arbetet vilar på självhjälp och solidaritet och man betonar inom projektet ofta betydelsen av egen erfarenhet av missbruk eller kriminalitet. Det är en brukarcentrerad, empowermentorienterad verksamhet där man ser till individens resurser istället för problem.

Studien om ”Exitprocesser och empowerment” siktar precis som vi, in oss på tidigare fängelsedomda men numera frigivna personer. Man har i den här studien velat fördjupa sig i vilka faktorer som har betydelse för att motverka återfall i brott och missbruk samt vilken innebörd arbete i det sociala kooperativet har för att underlätta den sociala integrationen i samhället. Man vill också se på möjligheterna till att ta makten över sitt eget liv och om möjligheten att integreras socialt ökar genom arbete i sociala arbetskooperativ. Studien visar att för den enskilde brukaren har arbetet i det sociala kooperativet varit en konstruktiv form av rehabilitering av drogmissbruk och kriminalitet. Det är betydelsefullt med dagligt arbete i en stark och sammansvetsad arbetsgrupp där man inte ägnar sig åt ett regelrätt kvalificerat behandlingsarbete – utan snarare en institutionaliserad arbetskarriär. Man får möjligheter till en normal vardagstillvaro med regelbundna arbetstider, social gemenskap och ett meningsfullt innehåll i vardagen. Arbetet medför också inkomster som ger möjlighet till olika typer av vardagskonsumtion. Det ger en verklighetsprövning som omdefinierar och normaliserar personernas sociala roll.

Brukarna i arbetskooperativet har utvecklat olika kapaciteter och resurser genom arbetet i de kooperativa grupperna. De har kunnat växa individuellt genom att ta ansvar, uppleva gemenskap, bygga på både gamla och nya relationer. Författarna till studien påpekar särskilt betydelsen av den kompetensutveckling som sker sida vid sida av det kooperativa arbetet. De menar också att de centrala aktörerna i projektet genomgår en professionaliseringsprocess i samband kompetensutvecklingen, men att deltagarna själva kanske inte skulle gilla den beskrivningen på processen.

Ytterligare en slutsats som författarna kommer fram till, är betydelsen av engagerade eldsjälar samt frivilligt socialt arbete. Ett exempel man tar upp i studien är att man skulle kunna säga att projektets två koordinater har varit med och sponsrat projektet med sin fritid. De har arbetat långt utöver anslagen arbetstid vilket oftast inte är möjligt inom andra arbetsorganisationer som måste hålla sig till regler och avtal om arbetstider etc. Författarna beskriver också hur brukare inom projektet vägen-ut projektet vittnar om de nära och informella relationernas betydelse och vikten av att det finns nyckelpersoner inom det sociala nätverket som kan ge stöd och motivation. Inom det *professionella nätverket* tycks en kombination av relationens specifika kvalité tillsammans med ovanliga former av socialt stöd haft störst effekt när det gäller att gå vidare i exitprocessen. Det verkar finnas flera olika kategorier av stödgivare som ger specifika former av socialt stöd och som sig emellan inte är utbytbara. Vidare säger författarna också att många faktorer och variabler är utforskade när det gäller relationer och socialt stöd i exitprocessernas olika faser.

3.2 Behandling av narkotikamissbrukare i fängelse

Från och med 1 januari, 2006 har kriminalvården valt att *koncentrera behandlingsinsatserna* för narkotikamissbrukare på anstalterna genom att bibehålla behandlingsavdelningar på 13 anstalter, ersätta tidigare motivationsavdelningar med normalavdelningar, och istället *inrätta sex särskilda behandlingsanstalter*. I behandlingarna använder man sig av program som exempelvis Våga Välja, Cognitive Skills, BSF, Brotts-Brytet, ART, och 12-stegbehandling. Verksamheten är inriktad på miljöterapeutiska principer och tanken är att all personal oavsett uppgift ska arbeta utifrån detta.

3.2.1 Behandlingens effekter på återfall

Brå har i undersökningen utvärderat om de behandlingsinsatser som missbrukare i anstalt får, har några effekter på återfall i brott. Brå har jämfört behandlingsgrupp/kontrollgrupp och det finns en tydlig skillnad när det gäller återfall i förväntad omfattning. Oavsett vilka mått på återfall man använder kan Brå konstatera att behandlingsgruppen ett år efter frigivning återfallit i signifikant mindre utsträckning än kontrollgruppen. Man kan utläsa att skillnaden är åtta procentenheter när det gäller återfall i ny lagföring och elva procentenheter när det gäller återfall i ny fängelsestraff.

De intagna på behandlingsavdelningarna tillfrågades av Brå om *sin* syn på avdelningarna och verksamheten där. Enligt Brå tyckte de flesta intagna som deltog i studien att programverksamheten fungerade bra och att programmet de deltagit i varit givande. I Brås rapport kan man läsa att hälften av dem som varit med i program på avdelningen tyckte att det förändrat deras beteende.

3.3 Implementering av nya behandlingsprogram i kriminalvården

*Kriminalvårdens forskningskommitté
Rapport 20*

För att minska återfall i brott utvecklas insatserna i Kriminalvården när det gäller alla typer av gärningsmän. Man har valt att arbeta med evidensbaserade påverkansprogram och kartläggningsmetoder, men erfarenheten visar att implementeringen av dessa program har olika genomslag vid olika enheter inom kriminalvården. Forskningskommittén ville öka kunskapen om vilka hinder som finns för implementeringen, då de inte tycks bero på resurstilldelning eller programledarnas kunskaper. Man intresserar sig också för hur väl integrerade programmen är i den övriga verksamheten och om/hur variationer i arbetssätt kan vara av betydelse.

I studien diskuteras att införandet av nya idéer kan ha två sidor. Dels handlar det om trovärdighet i ett politiskt sammanhang, att visa både den egna personalen och omvärlden att man har ett modernt kunskapsläge, samtidigt som man ska tillämpa kunskaperna praktiskt i verksamheten.

Författarna menar att implementeringen inte är en linjär process, utan att man under själva implementeringsprocessen lär sig det man hade behövt veta redan inledningsvis för att fatta rätt beslut. I implementeringen ingår också de procedurer som används för att införa nya metoder eller ny kunskap i en verksamhet. Tanken är att kunskaperna och metoderna sedan ska finnas kvar och systematiskt användas under tillräckligt lång tid för att ge avsedda effekter.

Då beslutsansvariga saknar detaljkunskaper innebär det att kunskapen byggs upp *samtidigt*

som man tillämpar idéerna. Det innebär att praktiken släpar efter retoriken, vilket kan upplevas problematiskt. Det finns en risk för att ledningen tycker att det går för långsamt, samtidigt som personalen inte känner igen sig i visionerna. När betoningen ligger på de manualbaserade programmen som metod, finns det en risk att man bortser från individuell och kollektiv kompetens. Om uppifrånstyrningen gör att programledarna i första hand utför program för att sedan leverera data, (vilka sedan kommer tillbaka i form av mätningar) får de en passiv roll som präglas av kontroll utan meningsfulla kopplingar till den egna praktiken. Frågan är vad det får för konsekvenser för attityder, värderingar och förhållningssätt bland personal och i förlängningen också för de klienter som deltar i programmen.

I studien återger man en undersökning där man analyserade implementering i samband med förändringar i nordamerikanska organisationer. Det visade sig att hälften misslyckades och förklaringen ligger i ledningens taktik. I 40 % av de studerade fallen använde ledningen ordergivning eller dekret för att åstadkomma förändring, vilken var den taktik som hade störst andel misslyckanden.

3.4 Motivations- och påverkansarbete inom frivården.

Kriminalvårdens forskningskommitté, Rapport

Ingela Thylefors & Olle Persson, Psykologiska Institutionen, Göteborgs Universitet

Frivårdens övergripande målsättning är ”att verka för att den övervakade inte återfaller i brott och att hans anpassning i samhället i övrigt främjas”. (KVVFS 2000:3). De metoder man använder sig av är kontroll, motivations- och påverkansarbete men också förmedling av hjälp och stöd.

I studien finns målen beskrivna på klientnivå enligt Ekbom, Engström och Göransson (1996): Under övervakningstiden skall klienten uppnå insikt i konsekvenser av brott och missbruk, få kunskap om alternativ och få vilja och förmåga att leva samhällsanpassat.

- Klienten skall utveckla konstruktiva attityder till sig själv och samhället.
- Klienten skall utveckla sin förmåga att förstå dem som drabbats av brott.
- Klienten skall också utveckla viljan att göra rätt för sig.

I rapporten kan man läsa om vikten av motivation i det psykosociala arbetet, att det inte bara handlar om viljan hos klienten, utan att det är relaterat till flera faktorer. Dels bör motivationen vara kopplat till ett mål som ska vara eftersträvansvärt och dels ska det också vara sannolikt möjligt att uppnå. Dessutom är behandlaren motivation viktig, har inte programledaren själv en tilltro till sitt arbete, klient eller grupp kan heller inte förvänta sig en förändring.

Studien är mycket saklig och täcker in många aspekter på motivations- och påverkansarbete. Författarna tar bland annat upp tvångsaspekten och lyfter Thylefors/Kyhléns betraktelse (1989) om tvång och kontroll som en tillgång i behandlingens inledande skeden. De menar att kontrollen kan ha ett behandlingsvärde i sig men kan också skapa en möjlighet till motivation genom att delta i program eller behandling. De tar också upp tid som aspekt för förändring, där mognad och utveckling är en del av en naturlig förändring och att kunskaper om villkor och strategier för förändring krävs för att kunna arbeta systematiskt.

Thylefors/Persson intresserar sig också för behovet av att veta *vad* det är i en behandling eller påverkan som är verksamt och tidigare studier visar att det är svårt att sätta fingret på vad det är som fungerar. Svårigheten ligger i att klienten interagerar i processen och ingen påverkan blir den andra lik. Målet är klart, men hur ska vägen dit se ut?

3.5 Vad säger internationell forskning?

Carl Åke Farbring är expert på vetenskaplig program- och metodutveckling inom kriminalvården och en av initiativtagarna till "what works" i svensk kriminalvård. Han har en omfattande erfarenhet KBT-baserat programarbete och på internetsidan <http://farbring.com> kan vi läsa om What-Works-konceptet och den senaste forskningen har att säga om effekterna av kognitiva och manualbaserade program. Han sammanfattar och redovisar olika internationella utvärderingar om evidensbaserade program i kriminalvården, där effekterna inte bara uteblivit utan tyvärr också visat på en ökning i återfall i jämförelse med kontrollgrupper.

The Greenlight projekt var ett projekt i New York, som handlade om övergång från anstalt till frihet. Tre randomiserade grupper deltog; en behandlingsgrupp som deltog i program 40 tim/vecka, samt två kontrollgrupper där den ena gruppen fick några timmars behandling i veckan och den andra ingen behandling alls. Resultatet visade att den behandlade gruppen klarade sig sämst vad gäller återfall av olika slag, och bäst klarade sig gruppen utan behandling.

38 evidensbaserade kriminalvårdsprogram i Ohio utvärderas av Lowenkamp et. Al (2006) och utfallet visar att av dem som påbörjat programmet, återföll fler i programgruppen än i kontrollgruppen. Om man analyserade enbart de som fullföljt blev effekten svagt positiv till fördel för programgruppen.

De kanadensiska forskarna Don Andrews och Paul Gendreau tillhör portalfigurerna inom *What-Works-rörelsen* och deltog på konferenser anordnade i Stockholm i september 2007 samt Köpenhamn november 2007. Enligt Andrews finns det en koppling mellan "relationer" och förbättrade effekter i what works. Han tar också upp att bristen på positivt utfall hänger samman med om vardagen tar över genomförandet och blir en rutin bland alla andra. Andrews har också skrivit en essä (2006) där han är bekymrad över det negativa utfallet av ackrediterade kognitiva program inom What Works. Han undrar hur det kommer sig att programmen i själva verket kan öka återfallen?

Carl Åke Farbring frågar sig vilka slutsatser vi ska dra 2008 och menar att det inte är programmets innehåll som är avgörande för effekter på återfall utan framhåller vikten av kliniska färdigheter och god implementering som en avsiktlig process. Han berättar vidare i en artikel i publicerad i SvD 2008-01-14 att programmen ger goda resultat – under specifika betingelser. Det blir bättre resultat när forskaren är med, chefen är angelägen och personalen ges uppmärksamhet. I den grå vardagen försämras resultaten och en brist är att programmen genomförs alltför mekaniskt – det är viktigt med en behandlingsrelation. Han talar också om motkrafter, om hur man ska få alla krafter att verka åt samma håll och att en del anstalter kanske inte är mogna att förmedla just den här verksamheten.

4. Teoretiskt perspektiv/Centrala begrepp

Vi har valt att förankra vår empiri i några begrepp. Dessa begrepp är *motivation, relation och självmedvetande*. Tillsammans med dessa begrepp har vi valt att utgå ifrån *utbytesteori* i vår analys av empirin. Här följer en beskrivning av utbytesteorin samt begreppsförklaringar. Vi väver samman begreppen med utbytesteorin.

4.1 Utbytesteori

När man talat om vetenskap har man fram till våra dagar menat naturvetenskap. På senare tid har andra vetenskaper accepterats och ekonomin har betraktats som en exakt vetenskap i

förhållande till samhällsvetenskapliga vetenskaper. Ur en ekonomisk rationell kalkyl kan människor få översikt och ordning på sin framtid. Inom psykologin utvecklades under mitten av 1900-talet ett alternativ till freudianska drifts- och behovstänkandet. Utifrån begreppet beteende växte den behavioristiska och objektivistiska psykologin fram. Det var det observerbara beteendet som hade empirisk status. Begreppet utbyte som härstammar ur den ekonomiska vetenskapen inbjuder till en betraktelse av mänsklig handling. Det första perspektivet som betraktar socialt liv som ett utbyte mellan aktörer är *utilitarismen*. Begreppet *nytta* är centralt. Människan ses som en rationell varelse som strävar efter att maximera fördelar genom utbyte med andra. Det bästa utbytet ger mesta möjliga lycka. (Moe, 1995)

Upphovsmannen till utbytesteorin är George Homans. Han menar att människan i sina sociala relationer *vill få ut så mycket som möjligt till en så låg kostnad som möjligt*. Det innebär att man gör rationella val bland sina belöningar för att samtidigt maximera dem. I och med att man själv måste satsa på utbytet har man en kostnad, men man räknar också de alternativ som man måste avstå ifrån som en utgift, när man väljer en viss samspelepartner. Han menar att man försöker knyta kontakter med just dem som kan ge oss de värdefulla belöningar vi vill ha, och därmed baseras attraktionskraften på vilket utbyte man får av relationen. Vi skaffar oss med hjälp av sociala erfarenheter en *jämförelsenivå* som man sedan använder för att värdera sina sociala kontakter. Vet vi med oss att vi har mycket att ge andra, upprätthåller vi också en hög jämförelsenivå. (Helkama, Myllyniemi, Liebkind 2000)

Det finns en idé i utbytesteorin där bedömningen av *rättvisa* ligger till grund för själva utgångspunkten när det gäller proportionell fördelning. Om man söker sig till en social relation så är det för att man har en förväntan på att insatserna i form av tid, pengar eller arbete ska ge en viss avkastning. Tanken är inte att fördelarna ska räknas som vinster, utan att fördelningen mellan insats och avkastning ska ha lika värde för båda parter, då har båda tillräckligt stort utbyte av relationen. Det hänger samman med reciprocitetsprincipen – ömsesidighet och vid en ojämn fördelning kan den ena parten komma att känna sig utnyttjad. (Angelöw/Jonsson 2000).

Frågan är vad det är som byter ägare vid ett socialt samspel. Varorna kan vara konkreta, såsom varor och tjänster men varorna kan också vara abstrakta, där fördelarna kan bestå av *information, kärlek eller respekt* istället. Det för resonemanget vidare i ett altruistiskt tänkande, där man diskuterar empatin som en orsak till att hjälpa. Men att leva sig in i en annans människas lidande kan i sig vara ångestskapande skulle det kunna vara ångestskapande att. På så sätt skulle hjälpen vara en skenbar hjälp, där det egentligen handlar om att lindra sitt eget negativa stämningsläge, vilket på så sätt tar oss tillbaka till rättvisan i själva utbytet där båda får avkastning. (Helkama, Myllyniemi, Liebkind 2000)

4.2 Begrepp

4.2.1 Motivation

Enligt nationalencyklopedin handlar motivation om de faktorer som väcker, formar och riktar beteendet mot olika mål. Primär motivation anses vara biologiskt betingad medan sekundär motivation anses vara socialt och kulturellt inlärt. Hunger, sex och undvikande av smärta anses höra till de primära motivationsprocesserna då de handlar om individens och artens fortlevnad. Självförverkligande och behov av makt är andra motivationsprocesser som räknas som primära trots att man saknar kunskaper om biologisk grund. Enligt teorier om sekundär motivation ligger tyngdpunkten istället på målobjekt i omvärlden. (NE, 2004)

Vi tolkar begreppet motivation utifrån det utbytesteoretiska perspektivet genom Homans grundläggande principer:

1. För varje mänsklig handling gäller det att ju oftare en viss handling leder till belöning, desto troligare är det att personen i fråga kommer att utföra denna handling. (belöningshypotesen)
2. Om en stimulus eller en uppsättning stimuli har föranlett handlingar som lett till belöningar, kommer likheten mellan en aktuell stimulans och en tidigare att göra det mera sannolikt att en person uppvisar samma eller liknande beteende i nusetituationen (förstärkningshypotesen).
3. Ju högre en människa värdesätter resultatet av sin handling, desto mer sannolikt är det att vederbörande kommer att utföra handlingen (värdehypotesen).
4. Ju oftare en person på sista tiden har fått en viss belöning, i desto mindre utsträckning kommer han eller hon att uppskatta belöningar av samma slag (mättnadshypotesen).
5. När en persons handlingar inte leder till belöning eller om denna person oväntat får uppleva bestraffning kommer vederbörande att bli aggressiv. Resultatet av den aggressionen, kommer då att fungera belönande (den så kallade frustrations-aggressionshypotesen).
6. I valet mellan alternativa handlingar kommer en person att välja den handling som i situationen har högst värde när det gäller möjligheten att uppnå ett resultat (värdehypotesen).

(Moe, 1995, s 103)

Thylefors och Kyhlén (1989) beskriver i sin modell av behandling av jagsvaga klienter att motivationen för deltagande i programverksamhet kan vara *primär eller sekundär*. När behandlingen sker med tvång skulle alltså ett programdeltagande vara sekundärt motiverat därför att den primära motivationen då snarare handlar om att slippa något annat, som upplevs som mindre attraktivt. Det kan exempelvis vara sanktioner, enformigt arbete eller att få en belöning. Förhoppningen är att ett programdeltagande ska leda till att den primära motivationen i framtiden istället kännetecknas av en egen inre och äkta motivation till att leva och klara sig utan att återfalla i brott. (Thylefors och Kyhlén 1989)

Vi har valt att tolka och använda begreppen i uppsatsen på följande sätt:

Den primära motivationen är den motivation som har högst prioritet. Vilket mål som värderas högst är individuellt och har inte med moral att göra. Det handlar om vad man helst *vill*.

Den sekundära motivationen handlar om ett lägre prioriterat mål i omvärlden som är kopplat till att uppfylla det mål som har högst prioritet.

Vi förtydligar med några exempel: Om en person sätter sitt drogande i första hand, så är det där den primära motivationen finns. En sekundär motivation skulle kunna vara att begå ett brott för att finansiera sin drog. Om en elitidrottare har ett os guld som primär motivation, skulle jakten på sponsorer kunna vara den sekundära motivationen. Om den primära motivationen är att slippa fängelse, skulle den sekundära motivationen kunna vara att bära fotboja.

4.3.2 Relation

Relation enligt nationalencyklopedin: förhållande (mellan två eller flera) företeelser; känslomässigt förhållande (mellan två eller flera personer).

Enligt utbyteteorin kan utbytet mellan människor innebära å ena sidan att alla får sitt, men å andra sidan kan utbyte ses som en vinst – som ett uttryck för makt och kontroll. Utbytet kan betraktas som ett uttryck för sociala behov som att knyta vänskapsband. Utbyteshandlingen behöver inte innebära enbart vinster eller förluster, utan kan också innebära att kulturella värden och handlingsmönster kan hotas av en handling eller ett agerande. Det kan leda till ovänskap eller utanförskap. Det finns t.ex. sociala regler och normer för fördelning av resurser. Utbytet mellan människor styrs av normer och ömsesidighet. Den som får något av en person förväntas ge något tillbaka. Människor byter inte bara varor med varandra utan också kärlek, beundran, respekt och bekräftelse. (Moe 1995)

I behandlingsarbete och i arbete med avvikelse- eller återhämtningsprocesser har det visat sig att människor på ett sätt *väljer livsstil* och att valen sker i ett socialt sammanhang. Detta sammanhang består alltid av relationer med någon viktig människa. Det är en människa eller flera som *får* och *ges* en avgörande inverkan på förändringens vägar. För vägen *in* i eller vägen *ut* ur problematiska situationer är det helt avgörande med människors betydelse för människor. Det finns ingen som säger sig ha blivit hjälpt eller botad av någon behandlingsmetod. För att kunna uppnå en förändring finns det alltid någon som *lyssnat på, förstått eller ställt upp*. Det handlar om människor man haft en personlig relation till som lämnat avtryck genom sitt intresse och engagemang. Det handlar om att bli sedd och att relationen har inneburet kontinuitet över tid. Det har också funnits en känsla av att engagemangen skett utanför ramarna för själva tjänsteuppdraget. (Berglund 2000)

I interaktionen mellan klient och socialarbetare finns en maktaspekt. Max Weber har definierat makt som en möjlighet att få igenom sin vilja i en social relation alltså makten behöver inte utövas för att existera. Det är dock en ojämnbalans mellan hjälpare och klient då det här med att få ”sin vilja” igenom kan vara diffust. Ibland kan ju klientens vilja och behandlarens stämma överens, men många gånger uppstår det öppna och dolda konflikter hur man ska gå till väga för att nå målet och vad som är klientens bästa. (Skau, 2001)

4.3.3 Självmedvetande

Självmedvetande har enligt forskning en inverkan på beteende. Det innebär att vissa människor är mer medvetna om sig själva än andra. Forskare talar om två typer av självmedvetande, *det offentliga* och *det privata*.

Det *privata* går ut på hur mycket individen lyssnar på sina känslor, hur mycket han eller hon funderar över sina motiv, att man är mer konsekvent i sina attityder och sitt beteende. De agerar mer utifrån den egna uppfattningen om vad som är rätt och fel. De är inte så intresserade av det yttre uttrycket, de är sämre på att förutse andras reaktioner och sämre på att samarbeta. En ökad benägenhet att ta på sig ansvar vid misstag är också en del av personligheten.

Det *offentliga självmedvetandet* lägger större betydelse vid andras åsikter om sig själva. De är inte lika konsekventa i sitt beteende utan kan lätt ändra riktning och åsikt utifrån vad andra tycker. (Helkama, Myllyniemi, Liebkind, 2000)

I vårt arbete utgår vi från ovanstående definition och vidareutvecklar genom att förtydliga uttrycken *privat och offentligt självmedvetande* som två olika slags måttstockar på vad man uppfattar som värdefullt i livet.

Ett offentligt självmedvetande har en person som lägger stor vikt vid hur andra uppfattar honom/henne. Det är viktigt med pengar, status och materialistiska, yttre faktorer. Det är

också de faktorerna som man tror att man är uppskattad för, och som uppskattas hos andra av en själv. För personer med ett *privat självmedvetande*, har de inre egenskaperna hos, både sig själv och andra en större betydelse. Personer uppskattas för vilka de *är*, istället för vad de *har*.

Ett privat eller offentligt självmedvetande är inte ett statiskt tillstånd. Det offentliga självmedvetandet kan övergå till att bli ett mer privat självmedvetande - och tvärtom. I ett utbytesteoretiskt perspektiv handlar det om att vissa investeringar som görs i form av tid, energi eller pengar inte *längre* ger tillräckligt med förväntad avkastning. Alltså ger det inget meningsfullt utbyte för den enskilde, medan andra insatser kan ha gett större avkastning än förväntat.

En övergång eller ett närmande från det ena självmedvetandet till det andra, bottnar på så sätt i en *omvärdering* när det gäller vad som uppfattas som värdefullt och viktigt i livet.

5. Metod

Kunskapsutveckling och kunskapsbaserat socialt arbete har vuxit fram som tema i början av 2000-talet. Det finns många förklaringar – ideologiska, politiska, organisatoriska och andra fenomen i tiden. Ett individperspektiv med klienten i fokus har också vuxit fram, att klienten har rätt att veta vad som fungerar bäst. Detta knyter an till socialarbetarkårens etiska grundval: Inte skada och helst inte utsätta människor för verkningslösa insatser utan försöka förbättra livssituationen. (Varg 2003) När man ska göra en undersökning bör man välja ett problem som man anser är viktigt och intresserar den som gör den. Det bör också vara av praktisk nytta. (Larsson/Lilja/Mannheimer 2005) Det ideala är om en profession baserar insatserna på beprövad erfarenhet och vetenskap. Som exempel har man kunnat bygga upp vissa terapier och arbetsmetoder för att påverka kriminellt tänkande och beteende utifrån inlärningspsykologin. Detta ger gott hopp om att dessa arbetsmetoder ger positiva resultat genom empiriska studier. Det ger dock inte direkta svar på frågorna om och i vilken utsträckning metoderna har positiv effekt. Det har i olika sammanhang konstaterats att forskning på verkningsfulla insatser varit för sällsynt och gäller även internationell forskning. (Varg 2003)

Vi har båda två erfarenheter från kriminalvård som vårdare på två olika öppna enheter. Vi mötte där många klienter som ofta hade negativa åsikter om kriminalvården och den programverksamhet som bedrevs som vi beskrivit i vår inledning.

Nu har vi gått på socionomprogrammet i över tre år och vi har båda haft praktik inom socialtjänsten och sett ett annat fält av socialt arbete. Under denna sammanlagda tid har vi funderat mycket på var sitt håll kring förändring och förändringsarbete. Under föregående termin blev temat aktuellt igen då vi tillsammans läste en kurs i psykosocialt arbete. Det genomgående tema under kursen var just förändring och vi kom att prata om det där. Under våra samtal framkom att vi hade en liknande bakgrund och erfarenhet. Samtalen mynnade också ut i tankar kring programverksamheten inom kriminalvården och funderingar kring de klienter som passerade programmen och tankar kring hur det gått och varför och vad de egentligen tycker om den programverksamhet som är utvecklad genom empiriska studier. I denna process kan man säga att vi fann varandra och bestämde oss för att gemensamt undersöka de frågeställningar vi mejslat ut ur våra tankar som är presenterade i kapitel 1.

5.1 Kvalitativ metod

Med kvalitativ metod försöker man hitta kunskap om individers subjektiva upplevelser. Detta utifrån personens egna meningsbeskrivningar, ord och uttryck. Undersökaren försöker förstå den andres livsvärld ur den andres perspektiv. I kvantitativ metod reducerar man de insamlade

data till statistiska enheter istället. (Larsson/Lilja/Mannheimer 2005)

När man undersöker ett fenomenets innebörd och mening kan man använda sig av kvalitativ metod. Det handlar om kvaliteten på ett fenomen och man undersöker karaktärer, egenskaper, tankar och åsikter. (Widerberg, K 2002)

Vi har valt att intervjua några människor som har genomgått programverksamhet inom kriminalvård om deras upplevelser av programverksamheten. Vi har velat undersöka vilket värde programverksamheten kan ha haft för dessa personer. Vidare har vi också valt att titta på olika aspekter för förändring och vad det innebär för dessa människor och därför har vi valt kvalitativ metod för att finna kunskap utifrån deras egen beskrivning.

Dialektik är studiet av inre motsägelser. Motsägelsernas utveckling driver fram förändringar. Fenomen som studeras betraktas som motsägelsefulla och mångfacetterade och sammansatta av motstridiga sinsemellan elementet som under tid kan förändras och utvecklas. Det dialektiska tänkandet har fokus på det som är under utveckling och är nytt. Det är viktigt att avslöja nya utvecklingstendenser för att få fram sann kunskap. Perspektivet vill hellre bidra till förändring än att producera tolkningar av verkligheten. I motsats till hermeneutiken där god tolkning är fri från motsägelser kan det utifrån ett dialektiskt perspektiv klinga falskt om sanningen ska bygga på motsägelsefrihet. Hermeneutiken betonar förförståelse och samförstånd vid tolkandet av materialet. Både fenomenologin och dialektiken söker det som ligger bakom den manifesta framträdelsen. Fenomenologin vill klargöra det som framträder och på vilket sätt det framträder. Det utgår från individernas perspektiv på deras egen värld och beskriva innehåll och struktur. *Fenomenologisk reduktion* betyder att man inte värderar om en upplevelses innehåll existerar eller inte. Det betyder inte att man *inte* kan ha förutfattade meningar, men att man kritiskt analyserar dessa. Man strävar efter att få förutsättningslösa beskrivningar. (Kvale 1997)

Vi har valt att beskriva på vilket sätt programverksamheten kan ha haft något värde för de personer vi har intervjuat, utifrån intervjupersonernas egna beskrivningar och utan att värdera sanningshalten i berättelserna. Vi utgår från ett fenomenologiskt förhållningssätt där vi strävar efter att vår förförståelse ska påverka så lite som möjligt och skapa fördomsfria och neutrala beskrivningar.

Vi har inte på något sätt valt att *medvetet lyfta fram* inre motsägelser i det upplevda, men vi har inte heller utelämnat det faktum som t.ex. det motsägelsefulla mellan tvång och behandling utan presenterat motsägelsefulla uttalanden och önskningar. Vi anser att vi på det sättet har ett dialektiskt perspektiv utan att det är vårt huvudsyfte. Det kan vara så att det ur det motsägelsefulla med t.ex. tvång och behandling eller tvång och relation finns en utvecklingspotential. Detta kan finnas även i fenomenet längtan mellan frihet som individ och sökandet efter gränssättning.

5.2 Alternativ metod

Utvärdering som metod har i förvaltning och politik handlat om att upptäcka, kartlägga och bedöma offentliga åtgärders förvaltning och resultat i efterhand. Syftet med detta är att åstadkomma en ökad självreflexion och fördjupad förståelse. Dessutom är meningen att man ska kunna fatta bättre grundade beslut. Det är resultaten som räknas och är en bakåtriktad aktivitet. Tanken är att följa upp och systematisera offentlig verksamhet. Den ska fungera framåtriktad för att man i framtid ska kunna korrigera misstag och förbättra verksamhet. Måluppfyllelsemodellen är en enkel modell och består av två frågor: Stämmer resultatet överens med insatsmålen? Beror resultatet på insatserna?

Först ska målen med verksamheten redas ut och sedan undersöker man om målen uppnåtts. Därefter frågar man sig om insatsen bidragit till detta. Svagheten med detta är att den inte tar hänsyn till sidoeffekter. Måluppfyllelsemodellen kompletteras med en fråga om sidokonsekvenser och blir en bieffektsutvärdering. Politiska handlingar kan bli självmotverkande och få *perverse effekter*. Det kan också vara så att insatsen inte har någon effekt alls, *nolleffekt*. (Vedung, 1998)

Kriminalvårdens syfte med programverksamheten är att med utgångspunkt i klientens missbruk eller kriminalitet minska risken för återfall i brott. Det görs genom att öka insikter om missbruks- och brottsorsaker och konsekvenser. Detta gäller både för klienten själv, men också för omgivningen som t.ex. brottsoffer. (www.kriminalvarden.se)

Det hade varit mycket intressant att forska och ta reda på om kriminalvården uppfyller sitt syfte med programverksamheten. Det var en av våra första funderingar och tankar när vi närmade oss ämnet. Vårt intresse gick efter ett tag mer mot att se *vilket värde* programverksamheten har för klienterna och om det fanns andra värden för klienterna och därför valde vi bort utvärdering som metod.

5.3 Val av datainsamlingsmetod

Vid kvalitativ undersökning kan man använda sig av olika typer av datainsamlingsmetoder. En av dessa är intervjuer som ger citat från de personer som intervjuas, vilka beskriver sin uppfattning av ett fenomen eller känslor, tankar t.ex. Ett annat sätt att samla information är genom observationer där man skriver detaljerade anteckningar av iakttagelser av beteenden, handlingar och interaktioner hos de man studerar. Ett tredje sätt är att analysera dokument såsom rapporter, behandlingsdokument eller andra typer av skrivet material. (Larsson/Lilja/Mannheimer 2005)

Det empiriska materialet i denna studie består i huvudsak av kvalitativa intervjuer, där vi har använt oss av både *formella och informella intervjuer* som metod för vi ville veta vad klienterna anser om programverksamheten, vilket värde det kan tänkas ha för dem. Vi ville också veta om det är *meningsfullt* enligt deras funderingar med programverksamhet. Finns det andra värden än just minska återfall i brott som är viktiga att framhålla. Vi har intervjuat fem klienter som genomgått kriminalvårdens påverkansprogram, två programledare, en frivårdsinspektör och en programexpert på kriminalvårdens regionkontor.

Vid en *formell intervju* utgår man från en i förväg konstruerad intervjuguide med de relevanta samtalsämnena och frågeområdena som är kopplade till den frågeställning som man undersöker, eller så används en *standardiserad intervjuguide med öppna frågor*. Den mest öppna formen av intervjustrategi är den *informella konversationsintervjun*. Det innebär att samtalet löper fritt och det finns stort utrymme för flexibilitet och spontanitet. (Larsson/Lilja/Mannheimer 2005)

I vår studie motsvaras de *formella* intervjuerna av de intervjuer som vi gjort med klienter och programledare. *Klienterna* är intervjuade därför att deras utsagor är i fokus för uppsatsen och *programledarna* är intervjuade för att få en ytterligare nyans på programdeltagandet. Samtliga intervjuer med klienter och programledare är inspelade och transkriptionen är i ordagrann återgivning.

De *informella* intervjuerna består av två olika samtal, det ena med frivårdsinspektören, och det andra med programexperten. De var från början inte planerade som intervjuer, utan var

enbart personer vi kontaktat ändå i samband med vårt uppsatsarbete men som sedan visade sig vara utmärkta informationskällor. Dessa personer står angivna i referenslistan och har getts tillfälle att läsa igenom och kommentera den text där vi återgivit samtalen.

Vi har också använt oss av *deltagande observation* i en självhjälpgrupp för missbrukare som metod för att för att skaffa information om hur förändringsarbete kan gå till utanför kriminalvården och därigenom också kunna etablera kontakter som möjliggjort intervjutillfällen.

5.4 Intervjuguide

Vid intervjuer använder forskaren samtalet för att få tillgång till respondenternas berättelser och tankar. I förväg kan man bestämma hur intervjun skall läggas upp med en mer eller mindre strukturerad intervjuguide. Vid en kvalitativ intervju används inte en helt igenom strukturerad och standardiserad intervjumall. Det hör till de kvantitativa metoderna. För att få fram och följa upp respondenternas uppgifter och berättelser är forskaren själv det viktigaste redskapet. (Widerberg 2002)

I intervjuguiden beskriver man de ämnen som är relevanta för undersökningen och i vilken ordning de kan tas upp. Den kan beskriva i stort de ämnen som ska täckas eller i ingående frågeformuleringar. Till de teoretiska föreställningarna kan frågorna tematiskt relateras till ämnet. Frågorna kan bli annorlunda om målet är att få spontana beskrivningar av den levda världen. En bra dynamik innebär att frågorna bör stimulera till ett bra samspel och att den intervjuade känner sig motiverad att tala. Det ska vara frågor som är lätta att förstå och som inte har ett svårt akademiskt språk (Kvale 1997)

De formella intervjuerna har utgått från en intervjuguide i två liknande varianter, beroende på om vi intervjuat klient eller programledare (bilaga 4 och 5). De har varit semistrukturerade med i förväg bestämda teman vilket innebär att vi i samtliga intervjuer dels har försökt att täcka in bakgrundsvariabler, programverksamhet, relationer, förändring och med/motkrafter i samtliga intervjuer, men samtidigt också försökt vara öppna för respondenternas egna berättelser. Vi har försiktigt styrt in dem på de ämnen som vi velat utforska mer därför att vi ville hålla oss till ämnet, men också för att underlätta för oss själva i det kommande resultat/analysarbetet.

5.5 Urval och tillvägagångssätt

Det finns olika tekniker för att göra urval. Valet av urval och storleken styrs av effektivitet vilket innebär att man utifrån de resurser man har gör ett urval som ger så mycket information som möjligt eller att man skaffar information med så små resurser som möjligt. I kvalitativa studier kan man använda sig av *extrema urval*, vilket innebär att man fokuserar på fall med ovanliga yttringar av något speciellt slag t.ex. en mycket lyckad behandlingsmetod, *typiska fall* som representerar vanliga och normala fall, *maximerat urval* som betyder fall som rimligen kan spegla olika variationer som kan finnas av ett fenomen och *snöbollsurval* där man fått tag på intervjupersoner som känner en person som känner en annan osv. (Larsson/Lilja/Mannheimer 2005)

I studiens inledning tog vi kontakt med Sven-Olof Svensson på kriminalvårdens regionkontor i Göteborg, först via telefon och därefter genom besök. Vår förfrågan handlade om att få tillträde till frivården eller en anstalt för att få träffa klienter där. Kriminalvården har dock nyligen arbetat fram ett policydokument, där de ska vara restriktiva mot att ta emot studenter på B- och C-uppsatsnivå. De menar att det tar mer resurser från personal än vad man tror, och

att man vill skydda klienterna med sekretessen.

Eftersom vi ville behålla klientperspektivet, utgjorde konsekvenserna av denna begränsning ett hinder för vårt urval. Våra kriterier härefter utgjordes av att man ska ha genomgått ett påverkansprogram inom kriminalvården, det är allt.

Det var dock inga svårigheter med att få intervjua personal och vi fick hjälp att förmedla en förfrågan till programledare (bilaga 2) som kontaktade oss i sin tur för att bli intervjuade. Vi fick också tillåtelse att fråga egna kontakter eller de programledare vi skulle intervjua, om de kunde tänka sig att *förmedla en förfrågan* från oss till klienterna om att medverka i en intervju (bilaga 3). Programledarna var positiva till att vara behjälpliga med att vidarebefordrade vår förfrågan, sedan var det upp till klienterna själva att välja om de ville svara och medverka. På så sätt tog vi ingen tid från kriminalvården genom att intervjua klienter, och deras eventuella behov av sekretess var också tillgodosedda. Programledarna vidarebefordrade 20 slutna kuvert till programdeltagare som fick fylla i sina kontaktuppgifter och klistra igen kuvertet som vidarebefordrades till oss. Av dessa fick vi två personer som ville delta.

Vi kontaktade KRIS, Kriminellas Revansch I Samhället för att eventuellt få tillgång till respondenter den vägen. Telefonsamtal, mail och uppsatta anslag gav inget napp. Vi gjorde ett spontant besök i samlingslokalen, men de som brukade komma dit hade vanligen verkställt sina straff för ganska länge sedan och programverksamhet är en relativt ”ny” företeelse. I sin mest organiserade form har det egentligen bara existerat i mellan fem till tio år. De som hade kommit ut nyligen hade återfallit och fanns inte för tillfället hos KRIS: Besöket gav dock vidare resultat i form av namn och telefonnummer på en kontaktperson inom Stadsmissionen som betraktades som ”en spindel i nätet”. Det hela fick en snöbollseffekt och vi landade till slut i en frivillig hjälporganisation för missbrukare. Vi minglade, deltog på möten och hade stor hjälp av ”spindeln” för att minska misstänksamheten. Vi fick tag i ytterligare tre respondenter där, varav en uteblev från avtalad tid.

Den femte respondenten fick vi genom privata kontakter med övervakningsuppdrag.

Vi fick också en kontakt förmedlad genom Svenolof Svensson (se ovan) till Vägen-ut-projektet (se tidigare forskning: Empowerment och exitprocesser). Det skulle ha kunnat ge oss möjligheter till ytterligare respondenter. Vi gjorde ett besök hos dem, men tidsbrist gjorde att vi tyvärr inte hade möjlighet att följa upp det vi påbörjade.

5.6 Intervjusituationerna

En kvalitativ intervjusituation är ett komplicerat samspel. Det behövs empati från intervjuarens sida för att intervjupersonens beskrivningar ska kunna begripliggöras. Undersökaren har som uppgift att samla in förutsättningslösa beskrivningar och vara lyhörd. Undersökaren behöver också vara väl insatt i ämnet och ha förkunskaper. Det är en balansgång att inte låta förförståelsen påverka intervjupersonens utsagor och kräver öppenhet för intervjupersonens livsvärld. (Larsson/Lilja/Mannheimer 2005)

Den som blir intervjuad bör få information om syftet med intervjun och genom en orientering få en bakgrund före och efter intervjun. Den intervjuade bör också tillfrågas om eventuella frågor innan och efter. Intervjuaren bör också informera om tekniska hjälpmedel såsom bandspelare mm. (Kvale 1997)

Samtliga formella intervjuer har vardera tagit ungefär en timma i anspråk. Vi har båda varit

närvarande vid alla tillfällen, men turats om att ansvara för varannan intervju. Det är *inte* detsamma som att en har varit helt passiv, utan snarare i så fall mindre aktiv. De formella intervjuerna har spelats in av oss båda för att vara på den säkra sidan, och därefter transkriberats. De informella intervjuerna har tyvärr inte spelats in, för de var inte tänkta att vara intervjuer egentligen. De var snarare så att det innehållsmässigt blev mycket bättre än vad vi förväntat oss.

Tre av klientintervjuerna har gjorts på olika caféer, och två har gjorts i ett samtalsrum med anknytning till tidigare nämnda hjälporganisation. Nackdelen med att utföra intervjuerna på ett café visade sig i två av intervjuerna. Det inspelade materialet blev slamrigt och påfrestande att transkribera. Dock tycker vi inte att kvalitén på själva innehållet i intervjun försämrades. Vi har intervjuat dem förutsättningslöst och personkemin oss emellan har varit god. Flertalet informanter har haft mycket att berätta och öppnat sig i oväntat stor omfattning. Fördelen med valet av plats för intervjun är att klienterna själva har fått bestämma, och att de har känt sig bekväma med det. Övriga intervjuer med programledare, frivårdsinspektör och programexpert har gjorts på respektive arbetsplats, det föll sig naturligt.

I fyra av fem klientintervjuer var informanterna ovetande om vår egen erfarenhet av kriminalvården. Vi har presenterat oss utifrån orsaken till intervjun – som studerande. Vi ville inte att intervjuerna skulle bli påverkade av vår tidigare arbetserfarenhet inom kriminalvården. Det kan väcka motstånd hos intervjupersonerna och skapa misstänksamhet inför undersökningen. Vi ville att intervjupersonerna skulle vara trygga med att kunna berätta öppet om sina erfarenheter både bra och dåliga och kunna vara öppna med *både* positiva och negativa tankar kring programverksamhet. Vi ville hålla vår förförståelse helt utanför intervjusituationerna och var mycket noga med att inte förstärka varken positiva eller negativa åsikter utan i möjligaste mån förhålla oss neutrala till intervjupersonernas utsagor.

5.7 Etiska överväganden

Etiska överväganden aktualiseras under hela forskningsprocessen. Syftet med undersökningen bör inte bara gälla vetenskapen utan bör ha ett syfte att förbättra de undersökta situationen. Undersökningsspersonerna ska informeras om samtycke och som forskare ska man säkra konfidentialitet och göra ett övervägande om konsekvenser för den som deltar. Forskaren ska under intervjusituationerna ha i åtanke att det kan röra sig om en stressande situation för personen. När man skriver ut materialet ska konfidentialiteten säkras. I analysen bör man som forskare fundera över hur djupt man ska tolka svaren och om intervjupersonerna ska ha inflytande över tolkningen. Det är en forskares etiska ansvar att verifiera kunskapen som förmedlas i avhandlingen eller rapporten. Forskaren bör också överväga vilka konsekvenser publikationen kan bli för den grupp eller institution som presenteras. (Kvale 1997)

Under hela forskningsprocessen har vi gjort etiska överväganden och när vi valde ämne och frågeställning frågade vi oss för vems skull ville vi veta hur programverksamheten fungerar. Som vi skrivit i inledningen i metodkapitlet har ett individperspektiv inom socialt arbete vuxit fram och krav att man ska veta vad man gör och varför, för klienternas skull. Detta tycker vi är oerhört viktigt och därmed ville vi också göra undersökningen med fokus på klienterna och deras tankar. Vi har ju också intervjuat två programledare. Vi har flera gånger under processen reflekterat över varför vi valt detta, för vi har verkligen velat behålla fokus på klienterna så att inte de bleknar utan får utrymme att definiera sin verklighet.

Enligt Foucault är all kunskapsutveckling bestämd av maktrelationer – yrkesmässiga, politiska och vetenskapliga diskurser producerar det de avhandlar. Dessa är förbundna med

bedömningsprocesser och kategorier som konstrueras för att definiera ett problem och vad som patologiseras. Inom professionen i socialt arbete påpekas att vetenskapliga diskurser är maktfaktorer. Ansvarighet och trovärdighet innebär att man har ett reflekterande förhållningssätt till kunskap och kritiskt prövar kunskapen och klargör vilka källor de har. Forskarens ansvar är att utöva makt på ett sätt som myndigförklarar klienten. Det handlar om förmåga att sätta ord på sin verklighet och definiera den, vilka kunskaper erkänns som giltiga, får tyngd och blir verksamma. (Thomassen 2007)

Vi har koncentrerat oss på att försöka låta klienternas röster bli hörda under arbetets gång. Vi har konstruerat namn på respondenterna i resultatredovisningen för att göra de mer levande. I mötet med respondenterna har vi försökt göra vår roll så liten som möjligt och lämna plats för respondenternas historia och låta dem berätta. Vi har också använt citaten med stor respekt för att myndigförklara respondenternas utsagor. Vi har i arbetet också varit mycket noga med att redovisa vem som tycker eller säger vad och förhållit oss kritiska mot vilken information och vilken forskning vi använt oss av.

Vi har också tittat på vetenskapsrådets forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning. Dessa principer sammanfattas i fyra huvudkrav:

Informationskravet: forskaren skall informera respondenter och deltagare om deras uppgift i undersökningen och vilka villkor som gäller för deras deltagande. De måste upplysas om att deltagandet är frivilligt och om att de har rätt att avbryta sin medverkan.,

Samtyckeskravet: forskaren skall inhämta uppgiftslämnarens och undersökningsdeltagares samtycke. De som medverkar i en undersökning skall ha rätt att självständigt bestämma om, hur länge och på vilka villkor de skall delta. De skall kunna avbryta sin medverkan utan att detta medför negativa följder för dem eller påtryckningar. Beroendeförhållanden bör heller inte föreligga mellan forskaren och den som lämnar uppgifter.

Konfidentialitetskravet: Alla uppgifter om deltagarna i en undersökning skall ges största möjliga konfidentialitet och personuppgifterna skall förvaras på ett sådant sätt att obehöriga inte kan ta del av dem.

Nyttjandekravet: Alla insamlade uppgifter om enskilda om enskilda personer får endast användas för forskningsändamål. (www.vr.se)

När vi konstruerade våra förfrågningar till programledare och klienter var vi noga med att informera om varför vi ville intervjua och vad vi skulle göra med materialet. Vi informerade alla att de när som helst kunde avbryta samarbetet och dra tillbaka sina utsagor. Alla respondenter fick också information att de skulle ges största möjliga anonymitet och att materialet förvarades säkert. Vi frågade varje person innan varje intervju om det var okej att spela in samtalen. Alla respondenter svarade att det inte var något problem med att spela in.

5.8 Analysmetoder

Forskaren bör tänka igenom hur analysen ska genomföras innan intervjuerna genomförs. Den analysmetod som väljs styr utförandet av intervjuguiden och kan vara inbyggd i intervjusituationen. Innan analysmetod väljs är det viktigt att klargöra undersökningens vad och varför klargörs, vilket innebär undersökningens ämne och syfte. När man skapar mening *ad hoc* innebär det att forskaren inte använder sig av någon standardmetod för analysen utan växlar mellan olika tekniker. Detta innebär att forskaren läser igenom och först lägger märke till mönster och ställer samman och sedan gör jämförelser. Det handlar om att bygga en logisk kedja av bevis. Forskaren kan använda sig av koncentrerad eller kategorisering och växla fritt emellan olika angreppssätt.

När man skriver ut en intervju struktureras materialet för att lättare kunna analyseras. Det ger en överblick att få intervjun i textform och är en början till analys. Innan man börjar skriva ut måste man ha klart för sig hur intervjuutskriften ska se ut och hur detaljerat materialet skall skrivas ut. På förhand måste man bestämma om pauser eller emotionella uttryck som skratt skall redovisas. Det som styr graden av detaljrikedom är för vem materialet skrivs ut. Ska den ge ett allmänt uttryck av intervjupersonens åsikter kan man omformulera uttalanden och koncentrera dem. (Kvale 1997)

Vi delade upp arbetet med utskriften mellan oss så att vi fick arbeta med hälften var. Vi försökte fördela så att vi skrev ut de intervjuer vi själva varit intervjuledare för. Naturligt medför utskriftsarbete att man blir närmare bekant med materialet. Det ställer krav på den som inte gjort utskriften att sätta sig in i materialet.

Vi bestämde på förhand att det viktiga var att fånga ett allmänt uttryck av intervjupersonernas åsikter och att vi därmed skulle hoppa över emotionella uttryck i texten med undantag av om vi skulle bedöma att det var viktigt för att förstå innebörden av vad som sades. De citat som vi tyckte var särskilt talande och viktiga skulle skrivas ut i sin helhet. Vi registrerade också tid i utskriften för att lätt kunna hitta tillbaka till olika citat för att lyssna om. Materialet har sedan förvarats med försiktighet för att säkra konfidentialiteten. Det har tagit ca fyra till fem timmar att skriva ut varje intervju som var på runt en timme var.

Innan vi började vårt intervjuarbete så konstruerade vi en intervjuguide. Detta för att underlätta inför analysarbetet. Vi konstruerade den med utgångspunkt för vår frågeställning och också efter vårt samtal med Svenolov Svensson som talade om *en kedja av komponenter* för att programverksamheten skulle vara verksam. Vi ville se hur personer som genomgått programverksamhet såg på vad som var verksamt och vilka andra faktorer som kunde spela roll. Vi gjorde en grov kategorisering där och intervjuade utifrån kategorierna *bakgrund, verkställighet/program, med- och motkrafter, förändring och relation*. När vi började med vår resultatredovisning tittade vi först på vårt material och det växte fram teman som till viss del utgick från den kategorisering som vi konstruerat först, men det växte också fram nya teman. När vi arbetat ett tag med resultat och analys på detta sätt märkte vi att vi tappade vår frågeställning. Vi upptäckte att vi fick svårt att analysera och hitta den röda tråden. Vi backade tillbaka lite grann och började om med att dela upp frågeställningen i två delar: en som utgick från de komponenter för förändring som har med programverksamheten att göra och en del som utgår från faktorer för förändring utanför kriminalvården. Detta hjälpte oss att hålla fokus på resultatredovisningen utifrån frågeställningen. Vi har använt oss av meningskoncentrering för att uttrycken ska formuleras mer koncist, men också meningskategorisering där vi på förhand utvecklat kategorier och vissa kategorier har utvecklats ad hoc under analysens gång. Vi har utifrån frågeställningens två delar redovisat citat och förklarat de fenomen och det resultat vi kommit fram till med hjälp av den teoribas vi valt att arbeta med.

5.9 Validitet, reliabilitet, generaliserbarhet

Validitet innebär giltighet eller riktighet. Det ska vara välgrundat, hållbart och övertygande. Det innebär att avgöra om undersökningens syfte och innehåll är besvarade. (Kvale 1997)
Validiteten innebär att undersökningen mäter det som undersökningen avser att mäta för att fånga verkligheten så bra som möjligt. (Svenning 1996)

Vi har noga övervägt vårt syfte och våra frågeställningar för att besvara rätt saker. Vi anser att validiteten är uppnådd på ett godtagbart sätt. Inledningsvis förorenades vår resultatredovisning av vår förförståelse och vi presenterade resultatet utifrån givna teman. Vi tog ett steg tillbaka och la frågeställningarna framför oss och gick igenom alla intervjuerna om och om igen för att besvara det vi utgett oss för att besvara.

Om en undersökningens *reliabilitet* är hög innebär det att resultatet är tillförlitligt. Det innebär att om två undersökningar som görs med samma begrepp, mätinstrument och frågeställningar ska stämma överens och därmed har undersökningen en hög reliabilitet. För en kvalitativ undersökning gäller inte samma tankegångar om tillförlitlighet som en kvantitativ, då en kvantitativ lättare att jämföra med mätbara variabler. (Svenning 1996)

För att nå en riktigt hög reliabilitet skulle kanske en pilotundersökning varit nödvändig. Vi har inte idag någon undersökning att jämföra vårt resultat med. Resultatet vi presenterar strider inte på något sätt mot den tidigare forskning som vi presenterar även om de undersökningarna inte utgår från samma frågeställning eller är gjorda på alls samma sätt. Vår undersökning ger en annan typ av information och gör anspråk på en ökad *förståelse* för vad som *kan vara* verksamt i programverksamhet och behandlingsarbete. Vi gör inget anspråk på att det är en sanning eller på något sätt hugget i sten utan delger ett dynamiskt undersökningsresultat.

Resultatets *generaliserbarhet* innebär att fastställa det typiska, det allmänna. Resultatet ska gälla i andra liknande situationer. (Kvale 1997)

Vårt resultat är inte generaliserbart då vi inte fått tillgång till generella intervjupersoner. Vi har inte kunnat göra ett riktat urval av intervjupersoner vad det gäller kön, strafflängd eller vilket program de har gått. Detta medför att resultatet är svårt att generalisera för det är svårt att jämföra med något annat. Vårt resultat speglar inte det typiska fallet. Våra respondenter skiljer sig mycket åt och det är en faktor som däremot täcker in ett stort område. Vi har en bredd i undersökningen som ger en ökad förståelse, men är svår att generalisera. Det är å andra sidan en bredd bland de klienter som finns inom kriminalvården och bland de program kriminalvården erbjuder.

6. Resultat och Analys

Vi har valt att redovisa resultatet med utgångspunkt från vår ansats att *försöka förstå* vad i programmen som kan ha betydelse för en förändring och vilka andra faktorer som kan påverka en förändring genom att dela upp resultatet i två avdelningar.

Den första avdelningen innehåller de komponenter som är verksamma för förändring genom ett programdeltagande. I *den andra avdelningen* redovisas andra faktorer utanför programverksamheten som kan ha betydelse för en förändring.

Vår empiri vilar på de intervjuer vi gjort med fem personer som genomgått kriminalvårdens programverksamhet och två programledare. De fem som gått program har en varierande bakgrund och är:

Peter är 42 år och lever ensam utan barn. Han har inget arbete. Han beskriver sitt liv som en katastrof. Han säger själv att han tror att han har ADHD och hamnade i specialklass tidigt. Han blev placerad i pojkhem som trettonåring då han också började sniffa bensin, men hittade snabbt haschet. Han tror att han suttit 17 gånger i fängelse, sammanlagt ca 20 år och frigavs sista gången i slutet av 90-talet. Han har passerat ett antal behandlingshem och även genomgått det mesta som kriminalvården har kunnat erbjuda. Är nu drog- och alkoholfri sedan en månad.

Ahmed är 33 år och lever ensam, men träffar sitt barn vid jämna mellanrum. Han arbetar med försäljning. Han tycker att han har haft en bra barndom och var "en bortskämd, jävla snorunge". Han tycker han tidigt hamnade i fel kretsar och placerades på ungdomshem i tidig tonår. Första gången han dömdes till fängelse var han nitton år. Sedan dess har han dömts till fängelse 2-3 gånger. Han avverkar nu en skyddstillsyn med övervakning. Drogmisbruk har aldrig varit aktuellt däremot alkohol. Han har genomgått tre olika program under anstaltstiderna.

Fabian är 30 år och tycker att han kommer från en bra familj. Han bor ensam utan barn och ska börja ett nytt jobb och i en annan stad. Han började missbruka alkohol tidigt som övergick till och kombinerades med ett narkotikamisbruk. Han tror att han började dricka alkohol som ett slags trots. Sedan åtta månader är han drog- och alkoholfri och har under den tiden haft ett återfall. Han har precis avverkat sin första dom med samhällstjänst och föreskrift om programverksamhet.

Thomas är 32 år och bor ensam, har inga barn. Han är arbetslös och ska börja plugga. Han jobbar lite extra inom restaurang. Han har nyligen gjort en ADHD utredning och har börjat medicinera. Han hade tidigt problem med skolan. Han började dricka alkohol i tolv års ålder och fortsatte snabbt med hasch och vid sexton års ålder var missbruket ett faktum. Han är uppvuxen med droger i sitt hem. Han dömdes för tio år sedan och gick då motivationsprogram. Han har avverkat ett antal behandlingshem genom åren och hittat anonyma narkomaner som varit största hjälpen i hans drogfrihet de senaste åren.

Erik är 19 år och bor hemma med mamma och pappa. Han pluggar igen sin gymnasiekompetens. Han tycker att han har haft alkoholproblem. Han är dömd till skyddstillsyn med särskild föreskrift om programverksamhet. Han har inte druckit sedan programmet började till sin egen förvåning. Han planerar att studera vidare för att komma in på någon vidare utbildning.

Programledarna jobbar på ett frivårdskontor och jobbar delvis med program, men har också annat klientarbete i sin tjänst. De har arbetat ca tre år inom kriminalvården. Vi kallar dem P1 och P2 i redovisningen för att kunna skilja på dem och de personer som gått programmen.

6.1 Programverksamhetens förändringskomponenter

De komponenter som vi har hittat i vårt intervjumaterial som är grundläggande för en förändring genom programverksamhet är *betydelsen av gruppverksamhet, klientens egen inre inventering, faktakunskap, domen som gränssättning och möjliggörande för en påverkanssituation.*

6.1.1 Betydelsen av gruppform i förändringsarbete

Våra respondenter beskriver att det som varit betydelsefullt för ett liv utan droger och/eller kriminalitet, har varit att behandlingen sker i grupp, såsom kriminalvårdens programverksamhet eller i en frivilligorganisation. Det som varit viktigt i detta, är att samtliga deltagare har gemensamma erfarenheter och att de inte har möjlighet att dribbla bort varandra. En missbrukare eller kriminell genomskådar bortförklaringarna och lögnerna eftersom de använt sig av samma tricks själva. De beskriver att de har ungefär samma förutsättningar, det finns en outtalad gemensam förståelse som är skuldbefriande.

Man är den man är och man blir inte förkastad för att man visar sig, den första avskalkningen är redan gjord, man är där av en anledning och behöver inte låtsas vara bättre än den man är. Ingen är bättre eller sämre än någon annan, utgångspunkten är densamma för alla vilket skapar en gemenskap i sig.

De säger också att en baksida skulle kunna vara kriminalvårdens sammansättning av grupper gör att tilliten i gruppen kan skifta. Vi får beskrivet hur tvånget att delta kan påverka grupp dynamiken negativt och att många bara sitter av tiden. Gruppen får i så fall svårt att utveckla den gemenskap som är önskvärd och att denna faktor kan arbeta emot en förändring i grupp. Det talas också om att programledarna skulle kunna vara tuffare för att få fler att dela med sig av sina erfarenheter, samtidigt som deras ödmjuka framtoning uppskattas. Det är viktigt att alla i gruppen är delaktiga, för det handlar om att dela med sina av både med- och motgångar.

Thomas: Det är hjälp tycker jag. Människor som vet vad det innebär att vara missbrukare (...) jag hade inte klarat det om jag inte hade NA eller (namn på behandlingshem) där jag själv varit. Det är ett behandlingshem skapat AV narkomaner FÖR narkomaner.

Peter: Men då hittade jag – det var mitt första NA-möte. Och jag kände igen folk jag suttit med och sålt knark till och de hade körkort och grejer. Och någonstans så hade de det jag ville ha! (...)och jag hade ju någonstans sökt gemenskap hela mitt liv (...)Men så kände jag att de har något jag vill ha.

Fabian: I början var man försiktig under programmet för man vet ju inte vad det är för en sorts personer. Man är ju inte jättevillig att berätta om sina svagheter för folk man inte känner, men om man vet att det kan hjälpa någon kan man ju göra det, men det gör man ju inte normalt. (...) Många var väldigt anti och sådär, ville inte prata överhuvudtaget, de satt bara av tiden. Det var ju ett straff, många såg det ju som det. Jag vet inte, de kunde nästan varit lite hårdare så att man var tvungen att prata. (...) de flesta ville väl bara sitta av de där två timmarna. (...)Det här ÄR jättebra. De har ju inte den möjligheten att få folk att gå dit frivilligt. Det kanske är därför de är så extremt ödmjuka just för att väga upp tvångsbiten. För att inte kränka de som är där. Det skulle ju kunna stått någon där och domderat, men det hade säkert bara skapat motstånd.

När en känsla av tillit och samhörighet infinner sig i gruppen ges deltagarna en möjlighet släppa sin fasad och var och en kan vara sig själv. Vi tolkar detta som att om deltagarna i

gruppen har liknande erfarenheter har de också en liknande jämförelsenivå och det minskar risken för att gå med förlust i ett utbytesteoretiskt perspektiv. En sådan förlust skulle kunna vara exempelvis ett förlorat anseende, att jämförelsenivån sjunker om man uppfattas som en "loser" eller att man känner sig kränkt. (Helkama, Myllyniemi, Liebkind 2000)

P1: Ja, man får helt enkelt olika människor som snackar om förändring på olika sätt för då förstärker man varandra. Det är mycket bättre om klienterna hör varandra prata om varför de vill sluta med droger än om jag säger: ni ska sluta med amfetamin av den här och den här anledningen... för det har ganska dålig effekt. Däremot om de hör varandra som har ungefär samma erfarenheter ... äh så det är en jättebra, superpositiv medkraft.

Programledaren har samma erfarenheter som våra tidigare respondenter och beskriver den positiva kraften att deltagarna kommer med liknande erfarenheter och därmed kan hjälpa varandra.

Vi tror att ju högre tilliten är i gruppen desto fler meningsfulla utbyten kan ske, och tycker man att utbytena tillför en något bra, att insatserna med andra ord ger avkastning, ökar det chansen att man återvänder till gruppen för att få mer. Det hänger också samman med Homans förstärkningshypotes, som menar att tidigare belöningar av en handling ökar sannolikheten för att den skall upprepas. (Moe 1995)

Återvänder man till gruppen vid nästa sammankomst för behandling för att få fler positiva utbyten ökar också chansen till ett större privat självmedvetande. Har man ett ökat privat självmedvetande är man också mer rädd om sig själv. (Helkama, Myllyniemi, Liebkind 2000)

6.1.2 Klientens egen inre inventering

När vi frågar våra respondenter vad de tycker är bra och verksamt med att delta i ett program så svarar de att det kan vara en hjälp med egen inre inventering. Detta är också något som programledarna anser. Det är sällan som man i det vanliga livet får sitta ner och fundera över sina livsval. I denna inre inventering framkommer element som *motivation, insikt, livsval, vad som har egentligt värde och framtid.*

Fabian: . Det kanske inte hjälpte mig, utan var mer för dem som inte hade någon koll på var de befann sig i sitt beroende. Tror det fungerar bättre för dem. Det skulle hela tiden komma fram i programmet som något gömt bakom alla frågor så var det ju just riktat till för att få folk att inse att de hade problem.

Här beskriver Fabian inventering om var man befinner sig i sitt beroende och hur deltagarna ska förstå problematiken. Han beskriver hur det är inbyggt i alla frågor att arbeta fram en insikt.

P1: ... ofta är ju klienter liksom inställda på något slags förändring, men de är kanske lite dubbla kring det, men det kan glimta till, det sår svårt att förklara. Det är något slags entusiasm som man ser hos klienten som glänser till. På något sätt ser man att de fått en insikt som inte funnits tidigare.

Vi tror att det måste finnas en förändring i vad som för klienten får *högst* värde. Den här glimten som programledaren talar om tolkar vi som att drogfriheten eller livet utan kriminalitet har omvärderats och därmed är värt att kämpa för. (Moe 1995) Den primära motivationen riktar sig nu mot ett annat mål. Alternativen har fått ett sämre värde och det är då man kan påverka och programverksamheten kan vara till nytta. (Thylefors och Kyhlén 1989)

P1: Jag tror den positiva effekten för klienten är... är att de får sitta ner och

fundera över kring sina val och sina liv på ett sätt som de kanske aldrig gjort..eller de flesta människor kanske inte gör.. så strukturerat att man sätter sig ner en timme i veckan och funderar kring sina livsval och det tror jag kan vara jättenyttigt.

Programledaren talar här om att göra en inventering av vilka motiv som styr ens handlande och om att inventera och öka värdet på det privata självmedvetandet. Enligt utbytesteorin kan det då vara värt att ta till sig den behandling som erbjuds och motivationen att sluta med kriminalitet ökar. Denna process att öka värdet på det privata självmedvetandet kan vara en hjälp för att programverksamheten ska nå fram och få ett högre värde för klienten.

Inom utbytesteorin finns en tanke om att investeringen måste vara värt något för individen för att man ska satsa av sin egen energi och att det måste ge en viss fördel för personen. Vi tolkar detta som att om klienten ska kunna ta till sig programverksamheten och investera med sin tid och engagemang måste programverksamheten visa sig vara värd detta engagemang. Det innebär att när klienten gjort sin inventering och upptäcker att det faktiskt *kan ge något* att sitta där och tala med programledaren, kan klienten också fortsätta ta till sig innehållet i programmet. Det blir som en positiv cirkel. Det ger vidare motivation att fortsätta delta i behandlingen. (Angelöw/Jonsson 2000)

Ett centralt tema i den egna inventeringen är graden av *motivation*. Det kan innebära att man undersöker var någonstans i den positiva cirkeln som man befinner sig när det gäller motivation. Motivationen kan infinna sig i olika faser av programprocessen. Det kan vara i början, i mitten och i slutet.

Ahmed: Det var något slags program, (...) men ibland kunde jag och en annan kille sitta och... va fan. Det är ju helt sjukt, vad gör vi här inne?

Ahmeds primära motivation för förändring har ännu inte väckts. Han har inte upptäckt några fördelar med att delta i programmet – han gör med andra ord ingen utbytesteoretisk vinst i att engagera sig.

Erik: Det går bra så jag är faktiskt stolt. Det enda jag vill är att bli klar med skolan. (...)Jag äger världen och är på toppen av livet, jag mår bra fysiskt och psykiskt. Tror på mig själv. (...) Jag ska bli klar med skolan, skaffa snygg flickvän.

Erik märker *under programmets gång* att de investeringar han gör i sig själv, också är en belöning i sig - och belöningar är motiverande.

Han känner sig stolt och glad och ser mönster i att positiva handlingar är investeringar som ger utdelning, vilket också överensstämmer med Homans förstärkningshypotes. (Moe 1995) Den primära motivationen för att ordna upp sin situation har väckts, och hans insikter är självutvecklande i positiv bemärkelse.

P2: ... en klient som hade missbruks- och aggressionsproblematik och varit dömd för återfall i missbruk och våldsbrott under många år. Klienten hade gått flera omgångar i olika program, både inom och utanför kriminalvården. Klienten var redo till slut när han kom hit, (...) Han gick från slutet behandlingshem till öppet, öppenvård, till altbo, referensboende, egen lägenhet. (...) Jag blir... jag blir nästan sån när jag bara tänker på det, när han kom och viftade med nyckeln”.

Vi tolkar programledarens berättelse som att en klient *slutligen* blev primärt motiverad till ett ordnat liv efter många och långa insatser av olika slag. I det här fallet skulle det kunna handla om en kombination av Homans mättnadshypotes och värdehypotes. Klienten tröttnade till slut på sitt gamla destruktiva levnadssätt, han omvärderade sin situation därför att hans destruktiva

liv gav för lite avkastning i förhållande till insatserna. (Moe 1995)

6.1.3 Faktakunskap

Det kommer också fram att rena faktakunskaper i programmen betyder mycket för några av våra respondenter utveckling. Flera av dem berättar om hur kunskaperna fått betydelse för ett nytt tankesätt och i förlängningen också ett nytt förhållningssätt till sina tidigare problem. Det kan handla om saker som respondenterna inte haft någon som helst kunskap om tidigare, men också om saker som de känt till men helt enkelt inte har tänkt på förut. Respondenterna sätter ord på det på ett klart och tydligt sätt som visar på betydelsen av den information de fått.

Ahmed: I mitt fall, det fanns ett program som jag gick, jag ville det. Det var Barn och familjeprogrammet, föräldrautbildning, för S:s (dottern, vår anm.) skull, (...) just det där med små barn, hur man ska sätta gränser och så ... Den gick jag, och jag gick in för det till 100% Jag gjorde alla uppgifter och läste egna böcker själv. Jag tror att de märkte det också, alla... jag var mer aktiv. Ställde dom frågor så hade jag alla svaren under själva utbildningen.

Ahmed hade valt programmet själv eftersom det relaterade till hans eget liv. Det innebar också att hans engagemang var stort under programtiden.

Erik: Jag tänkte bara att - okej jag går på de här mötena nu och tar en bärs efteråt, men så blev det inte. De tog upp sådana där saker med alkoholism i släkten, att det är ärftligt och triggernivå och så. Min farfar är alkoholist, så hade de sådana där historier också om personer som växt upp bland alkoholister och då förstod man hur dumt det är (...). Jag gick prime for life som innehåller information om alkohol och dess faror och hur man ska kunna förebygga riskfaktorer, t.ex. om jag dricker 1-2 standardmått om dagen så är jag inte alkoholist. Ett standardmått är ungefär 4 cl starksprit. Alkoholism är när man går över sin triggernivå, mer än vad man tål.(...) Jag har faktiskt inte druckit sedan jag började programmet, man vaknade till lite om saker och ting, fick fakta. Sådant som man inte tänkte på för eller visste direkt.

Ahmed: Jag lärde mig ett uttryck som egentligen var grunden till allting. Det var det första jag lärde mig när jag öppnade... att wow, vad häftigt. Det var så här att du inte kan förbjuda barn om du inte förklarar för dem varför. Det var ganska enkelt, men jag visste ju inte det innan de hade sagt det. Det var så det var. Då fattade jag, det var ganska enkelt, jag började därifrån och byggde jag upp resten därifrån.

Ahmed fick en ny kunskap som han beskriver som enkel. För honom blev det något nytt och användbart. Det var något han inte tidigare förstått. Det handlade om att barn måste få en förklaring till varför de inte får göra en sak. Får de inte en förklaring så kan man inte hindra dem.

Både Erik och Ahmed blev primärt motiverade att delta i programmen därför att de uppskattade kunskaperna de fick där. (Thylefors och Kyhlén 1989) Det hade ett högt personligt värde för dem själva och att de kände sig personligt berörda. Utifrån de nya kunskaper som Erik fick om alkoholens konsekvenser för honom själv omvärderades ölen som han skulle ha tagit efter mötet. Ahmed i sin tur investerade tid och engagemang på kunskapsinhämtning, därför att han motiverades av en tänkt utdelning i ett senare skede. Förhoppningen var att kunna förenkla sin komplicerade vardag hemma, efter fängelsevistelsen. Det fanns många barn i hans familj varav hans dotter var ett, och bristen på gränssättning i den här familjen utgjorde ett stort problem. För de båda finns ett värde att ta till sig kunskapen och förändra sitt tankesätt enligt reciprocitetsprincipen. Deras insats ger avkastning och är därmed värt att satsa på. (Angelöw/Jonsson 2000)

6.1.4 Domen som gränssättning

När vi frågar respondenterna om fördelar med påverkansprogrammen visar det sig att själva gränssättningen i sig kan ha en verksam effekt. När en person får en dom är det ett sätt för samhället att sätta stopp för kriminalitet. I förlängningen kan det påverka klienter till att kunna ta sig ur ett missbruk eller ett kriminellt liv. Flera av respondenterna berättar om hur domen och själva fängelsestraffet utgör en omedelbar och konkret gränssättning. Dessa konkreta, samhälleliga gränssättare ger i förlängningen också utrymme för en abstrakt värdering av vilka egna gränser man själv rättar sig efter. Gränssättandet kan också få en utebliven eller motsatt effekt, men utifrån vår frågeställning är det en faktor som *kan* ha verksam effekt på en del – även om det inte har det på alla.

Peter: när jag väl fick de tre åren och åtta månaderna så tänkte jag: Vad fan håller jag på med? Vad håller jag på med...? Jag vet att jag låg där på häktet så tänkte jag: vad vill jag egentligen? Men då började jag tänka för första gången att det är fel det jag håller på med. Jag hade skadat en också där... och jag kunde känna för första gången att – fan... det var inte bra.

Peter hade skadat en person allvarligt vid detta tillfälle. Personen ”blev aldrig riktig igen” berättade Peter. Denna händelse ledde till en första inventering för Peter och satte en gräns för hans beteende.

Vi tror att Peter börjar ifrågasätta sina tidigare handlingar och undrar vad det är han uppnår med sitt destruktiva liv när han får domen. Den blir en sorts gränssättning. Kanske är det just här som han börjar närma sig ett mer privat självmedvetande genom att han nu börjar fundera på sina egna motiv. Peter har suttit över tjugo år i fängelse och nu är det dags igen. Han överväger om hans handlingar verkligen leder till största möjliga utdelning när det gäller att maximera sina belöningar. (Helkama, Myllyniemi, Liebkind 2000)

Fabian: Det var en vändpunkt. Jag har ingen tidigare dom, Det var ju på det sättet positivt med en vändpunkt. Om DET nu fick mig att sluta... antagligen var det så, att samhället satte en gräns, det känns faktiskt.

För både Peter och Fabian är domen en tydlig gränssättning som ger utrymme för dem båda att fundera över vad som har egentlig betydelse – vad är det som ska vara primärt motiverat?

6.1.5 Möjliggörande för en påverkanssituation

När våra respondenter har fått sin dom och hamnar i ett påverkansprogram så möjliggörs ett bra tillfälle för påverkan. Hade de *inte* fått en dom hade de kanske fortsatt ett liv i missbruk och kriminalitet. Det är en möjlighet som åtminstone öppnar upp för en eventuell mottaglighet för påverkan. Några av respondenterna säger att de inte deltar i programmen för att de har tänkt förändra sig utan att det snarare handlar om vilka alternativ man har. För dessa respondenter är ett programdeltagande det minst dåliga alternativet av flera. Det finns en negativ klang med i bilden, då inget av alternativen egentligen uppfattas som bra.

Ahmed: Jag tror att först och främst så ska man inte få något för att man går de där programmen... Om du gick program så fick du högre timlön än om du gick och tvättade kläder, så du kan tänka dig själv. Gå och tvätta kläder, tvätta skitiga kalsonger och få tio spänn i timmen eller sitta på en skolbänk och först få färskt fikabröd, nybryggt kaffe och femton spänn i timmen. Vad väljer du själv? Det är ganska lätt. Förstår du? Det är ju så vi ser det. Det är ju inte så att... nja sitta där och bli bättre människor, det har inte med det att göra, alla människor vill få ut någonting.

Ahmed sätter ord på att man kanske inte borde få den där högre belöningen för att delta för

han tror att det kan motverka syftet med att gå ett program. Det blir ju inte att deltagandet handlar om att bli bättre människor eller minska återfall i brott som egentligen är syftet med programverksamhet. Fokus blir enbart på belöningar för han säger att ”*alla vill få ut något*”.

I ett utbyteteoretiskt perspektiv värderar Ahmed fikabröd högre än skitiga kalsonger, och det är *därför* han väljer att delta i programmet. Det Ahmed helst *vill* - alltså den primära motivationen - handlar *inte* om att vara med i programmet och vilja förändras till det bättre, utan snarare om att slippa något annat som upplevs som ”ännu sämre”. Han tycker att det är ett enkelt val då han enbart ser två materialistiska alternativ (färskt fikabröd eller tvätt av skitiga kalsonger) och som båda har rötter i ett offentligt självmedvetande. (Helkama, Myllyniemi, Liebkind 2000) Ur ett utbyteteoretiskt perspektiv och förstärkningshypotesen kan man tänka sig att när handlingar lett till belöning så förstärks handlingarna och det är sannolikt att en person gör samma handlingar igen. I detta fall deltar de i en programverksamhet som belönas med högre lön och fikabröd vilket förstärker beteendet att välja bort tvätten, men detta är inget som Ahmed eller någon annan sätter ord på utan snarare beskriver Ahmed det som patetiskt att det går ut på belöningar och därmed trovärdigheten. (Moe 1995)

Samtidigt kan man hos Ahmed ana en antydning om att han funderar på hur det skulle kunna vara om dessa utbytesalternativ inte fanns. Han avslutar dock inte meningen utan fortsätter istället med att förklara hur de aktuella alternativen ser ut. Det tycks som om han funderar på vilket utbyte han skulle kunna få om inte timlön, tvätt eller kakor stod i fokus.

*P2: Klientens inställning före programmet beror på alternativen och jag kan ta som exempel: om personen sitter på häktet och alternativet är ett fängelsestraff, är gensvaret mer positivt. Personal försöker trycka på även i det läget att det *inte* ska vara ett sätt att undfly ett frihetsberövande straff, vilket är förståeligt, och det är det som blir motivationen till att medverka i ett program. (...) Det finns motivation och vilja att gå programmet men det finns andra saker som påverkar.*

Programledaren är också medveten om att klientens programdeltagande är ett alternativ som värderas i förhållande till andra möjligheter. Frågan kvarstår om programdeltagandet ger ett bättre eller sämre utbyte i förhållande till de val som i övrigt står till förfogande. I ett utbyteteoretiskt perspektiv motiveras valet av vilken handling som har högst värde för att uppnå ett önskat resultat. Programdeltagande är kanske bättre än fotboja, som i sin tur eventuellt är bättre än fängelse.

Det är inte i *alla* fall som domen är en förutsättning för att kunna påverka. Det finns tillfällen då domen ses som något orättvist i förhållande till andra. Då kan den upplevda orättvisan stå i vägen för möjligheten att påverka.

Ahmed: Acceptorar du domen och du kommer till anstalten och det kommer någon annan som har gjort någonting värre än dig, men fått ett lägre straff, tror fan att du blir bitter. Vem fan vill sitta och lyssna på någon jävla kurs då. Det är det som är grejen och det är oftast så det blir.

I samtalet här om domen framkommer att Ahmed upplever en orättvisa när han märker att det finns människor som gjort mycket värre saker än vad han gjort, men ändå får lägre straff. Han säger att han blir bitter och att bitterheten gör att han får svårt att hitta motivation att medverka i ett program.

Den orättvisa bedömningen väcker ilska, bestraffningen känns alltför hård i förhållande till den begångna handlingen. Kan Ahmed utjämna orättvisorna och i sin tur bestraffa

kriminalvården genom att avvisa det som de vill ge honom i form av program, är de utbyteteoretiska förlusterna inte lika stora. (Helkama, Myllyniemi, Liebkind 2000) Enligt frustrations- aggressionshypotesen kommer en person som inte upplever belöningar för sitt handlande eller när personen upplever bestraffning att bli aggressiv. Ahmed känner sig här bestraffad eller inte tillräckligt belönad då han själv upplever sig orättvist bedömd i förhållande till andra intagna. Det leder till en frustration och aggression hos honom. Det gör att han kommer att ha svårt att ta till sig de insatser som kriminalvården försöker påverka honom med för han blockeras av detta. (Moe 1995)

6.2 Förändringskomponenter utanför programverksamheten

Vi har hittat komponenter i vårt intervjumaterial som skulle kunna vara *betydelsefulla* för en förändring utanför programverksamhet. De komponenter vi kom fram till är *insikt, mottaglighet, tid/ålder, botten är nådd, relationer/tillit, gränssättning och gå utanför ramarna*.

6.2.1 Insikt

Intervjuerna visar att den egna insikten har stor betydelse för förändring. Respondenterna berättar om hur nya insikter ger nya förhållningssätt eftersom det förändrar synen på dem själva. De får bättre kunskap om vilka begränsningar och vilka förmågor som de har, och de ser nya kopplingar mellan orsak och verkan.

Det centrala för våra respondenter är att de i samband med insikten ger sig själva ett bättre utgångsläge och placerar sig i "längre fram i startledet". I samband med insikten tycks de släppa en börda som de släpat runt på i många år, det blir lättare att ta sig framåt och förutsättningarna för att ändra på sitt liv blir ljusare. De ifrågasätter tidigare uppfattningar och faktorer vilka inneburit att de handlat med utgångspunkt från ett visst mönster. De reviderar dessa och utgångsläget blir ett annat.

Peter: Jag trodde att jag hade dålig moral. Jag vet att jag sa till min pappa: du ska få se när jag dör, när de obducerar mig att jag är sjuk i huvudet. Jag trodde att det var något fel på mig, att jag knarkade fastän jag inte ville och att jag inte kunde förstå att jag... så när jag kom till NA, och de pratade om en sjukdom då förstod jag att det inte var bristande moral. Då var det – AHA! (knäpper med fingrarna).

Peter: Fröknarna visste väl inte vad de skulle göra. ”- ÅH, DU FATTAR INGENTING!” Och min morsa sa det till mig med. För att jag retade gallfeber på dem. ”Du kommer sluta på en parkbänk på femman” sa dem alltid. Någonstans har det suttit i huvudet på mej, tror jag. Jag vet inte, men så ser jag det.

Peter: ... för jag förstår inte vad jag läser, sa jag. (...) Men jag tänkte på det, att det var vad fröknarna sa till mig när jag var liten. För jag var så vild och det gick inte, fröken sa att jag fattade ingenting. Så det har jag gått och burit med mig hela livet. Så det var blandade känslor... först så blev jag glad för att jag fattade och jag gick ner och läste teorin på två månader bara. Men då så kommer den här grejen – fan! Här har jag gått runt hela livet och trott att jag inte förstår vad jag läser. Varför har jag inte utbildat mig?

Peter har hela sitt liv burit med sig vad andra har talat om för honom att han har för brister. Det handlar om att han är *omöjlig, okunnig, jobbig, att han inte fattar och är bråkig* enligt föräldrar och lärare. Han blir så besviken för att han hela sitt liv trott på vad dessa personer sagt till honom, att han inte fattar. Han inser när han läser teorin till körkortet att han visst fattar. Han är inte dum. Han säger *varför har han då inte utbildat sig?*

Slutsatsen vi drar av detta är att för Peter blev kunskapen om att alkoholism och drogmissbruk kan betraktas som en sjukdom en fantastisk insikt. Han trodde tidigare att han enbart var dum i huvudet eftersom han inte kunde sluta - fastän han själv ville, och trodde inte heller att han kunde förstå vad han läser - för det hade fröken sagt i skolan. Peter gav sig själv en riktigt låg jämförelsenivå, han trodde inte att han kunde tillföra vare sig själv eller andra särskilt mycket, alltså inte göra några utbytesteoretiska vinster. (Helkama, Myllyniemi, Liebkind 2000) Nu ser Peter på sig själv med nya ögon och han får själv ett *nytt* värde i förhållande till andra. Han *omvärderar* alltså sig själv vilket gör att han kan se att sig själv som att värd att satsa på. Den primära motivationen förflyttas till att få ordning på sitt liv därför att han är värd något annat än missbruket. Han får ett ökat privat självmedvetande som gör att han är mer mån om sig själv. Han hittar också gemenskapen i NA och att alla där har samma värde, de är alla lika. (Thylefors och Kyhlén 1989) Peter har också ändrat sin inställning från ett offentligt självmedvetande till ett privat. Han har tidigare helt lagt ett värde vid vad andra har haft för åsikter utan att ompröva eller ens ifrågasätta vad dessa personer sagt om honom. Nu lyssnar han mer inåt och börjar agera och bilda sig en uppfattning om sig själv som kommer inifrån honom. (Helkama, Myllyniemi, Liebkind 2000)

Fabian: Det funkar inte för mig, jag kan inte dricka med måtta (...) det är livsfarligt för mig att dricka. (...) Hur tråkigt jag än får eller vilka motgångar jag än har så måste jag hålla mig ifrån det.

Han inser att det är förenat med livsfara att fortsätta det liv han levt tidigare. Det kommer sluta med katastrof. Han inser också att vad som än händer i hans liv så *måste* Fabian hålla sig nykter och utan droger.

Vår tolkning är att Fabian vet vilka konsekvenser drogerna får för honom. Om han dricker alkohol, krävs det stora investeringar av både tid, pengar och hälsa. Han är medveten om det, och värdesätter inte den utdelningen han får längre. Han får inte längre någon belöning av alkoholen och drogerna. Det kostar för mycket i förhållande till vad det ger och hans motivation att dricka är inte längre primär. Hans primära motivation har förflyttats till att *inte* dricka, eftersom det har det högsta värdet för honom nu. (Moe 1995)

Peter: Och så fick jag rätt långt fängelsestraff. Och så började jag förstå, det var någon advokat som hade sagt: Jasså det är dags nu igen. Då hade jag liksom gjort om samma misstag flera gånger. Innan dess så satt jag och tänkte: fan – hade otur som torskade, så kom jag ut och så gjorde jag på ett annat sätt - och så torskade jag igen! Så satt jag och planerade och så kom jag ut och så gjorde jag på ett annat sätt - men torskade igen. Och hela tiden de volterna så tänkte jag: jävla otur jag har haft va! Men det var första gången jag tänkte att det inte bara kan vara otur. Det måste ju vara orsak och verkan, kommer jag ihåg att jag tänkte.

Peter funderar på om det han har gjort, alltså hans investeringar, verkligen får den avkastning som hade trodde att han skulle få. Han gör om samma investering gång på gång och den förväntade avkastningen *uteblir* – varje gång! Han tycker sig se ett samband och börjar därför ifrågasätta och omvärdera sina motiv och sina mål.

Peter: Jag kommer ihåg det när jag sa: har jag inte Porsche och grejer innan jag är 30 ska jag ta livet av mig. (Skrattar eftertänksamt) Så jag hade en väldigt skev bild av vad som är en bra mänska. (...). Jag började i helt fel ände. Det var guld och det var BMW och sådana saker. Medans nu har jag fattat att det börjar inifrån.

Vi tolkar det som att Peters självmedvetande har skiftat från offentligt till privat. Han har

omvärderat betydelsen av vad som är viktigt i livet. Varken Porschen eller guldet ger det utbytet han helst vill ha. Den primära motivationen handlar idag inte om att finansiera ett dyrbart leverne genom att sälja droger och göra inbrott. Den handlar om att ta hand om sig själv. (Helkama, Myllyniemi, Liebkind 2000)

6.2.2 Mottaglighet

Helt plötsligt är det något som når fram. Efter många försök med olika behandlingar så är det något som vaknar till liv. Det är svårt i ett behandlingsarbete att veta *vad* det är som gör skillnad. Ibland är det nära omöjligt att säga exakt vilken insats det är eller om det är en kombination av saker. Det kan också vara när en person hittar en behandling som passar dem i rätt ögonblick. Det är omöjligt att säga när rätt ögonblick är och det är omöjligt att säga vilken insats som är den bästa. Det är individuellt, men helt plötsligt är personen mottaglig och villig att ta emot den hjälp som erbjuds eller en insats som finns till hands. Ögon och öron öppnas för behandling istället för att ses som ett hot.

Peter: Men jag var väldigt arg vet jag. Så då vet jag att jag fick vara med i nåt jävla program, (...), dom har ju försökt, det är faktiskt få människor som har fått så mycket hjälp som jag, men jag har ju inte varit mottaglig. (...) Men så när jag väl bestämde mig, jag har varit på behandlingshem i hela Sverige och jag har alltid hittat det jag vill ha, men när jag väl bestämde mig så var jag drogfri här hemma, i min stad i tre år. Till allas förvåning. Sen tänkte jag mycket på det med, det kanske inte var så djävulskt det dem gjorde, de kanske sådde ett frö liksom. Så hade de inte hållit på med sina åtgärder, så kanske det hade tagit tio år till. Det är ju jävligt svårt att se, vad de här insatserna har lett till (...) Jag menar, rätt som det var blev jag ju bara... -mottaglig. Det var ju när jag kom till NA.

Peter resonerar kring sin egen väg till drogfrihet. Han berättar för oss att han själv upplever det som han fått hjälp på många olika sätt. Han beskriver att nära **han** bestämde sig kunde han hålla sig drogfri i tre år. Helt plötsligt fanns det något som lockade mer än drogerna. Han spekulerar också i vad som hade hänt om ingen gjort något, hur hade livet sett ut då?

I Peters fall har drogfriheten fått ett högre värde än hans tidigare liv, han blir mottaglig för de insatser som presenteras för honom. På NA är det missbrukare som håller i behandlingen och Peter värderar den typen av behandling högre än annan behandling som utförs av människor som inte själva är missbrukare och kan därmed ta till sig informationen. Kriminalvårdens programverksamhet har inte nått fram till Peter, den har inte lyckats förmedla att det drogfria livet har ett högre värde än det liv han lever. Enligt utbytesteorin får resultatet av en handling så högt värde att det är meningsfullt att utföra den. Det är betydelsefullt för Peter att vara drogfri på ett nytt sätt. (Moe 1995)

Fabian: Det beror på vad man har för inställning om man ser dem eller inte om man ser att de finns och är villig att ta till sig, då finns de överallt då är hela världen ett stöd. (...) Jag tror att jag alltid har haft insikten, men jag har förnekat den. (...) Man kommer ju till slut till en insikt om man nu VILL leva att man måste sluta. Det finns ingen annan väg att gå om man inte vill till ändhållplatsen

Fabian berättar också om att det finns hur mycket hjälp som helst att få *om man är villig att se den*. Han nämner en insikt som alltid funnits där tror han, men helt plötsligt blir den tydlig.

Livet har fått ett nytt värde för Fabian och därmed också viljan och motivationen att ta till sig den hjälp som erbjuds. Den primära motivationen blir att överleva istället

för att söka efter droger och försvinna från verkligheten. Fabian förstår att drogerna bara kan leda till ändhållplatsen och dit vill inte Fabian inser han. Drogerna är inte längre en belöning utan snarare en bestraffning och livet är belöningen att vara drogfri blir belöningen. (Moe 1995)

6.2.3 Tid och ålder

Fyra av de fem respondenterna uttrycker sig som att tiden är till deras fördel, det gäller bara att stå ut. Det *har* blivit bättre, det *blir* bättre och det *kommer* att bli bättre om man bara tar tiden till hjälp och det ligger något hoppfullt i detta. De fyra nämnda respondenterna har det gemensamt att de är 30 år eller äldre, och det är Erik som är yngst med sina 19 år, som inte uttrycker sig i de här termerna.

Thomas: Jag har ju varit drogfri så länge nu. Ingenting har ju blivit sämre i mitt liv. (...) Tid tar tid, hur man än vänder och vrider på det (...) men man vet att tiden är ens bästa vän, tiden läker alla sår. Det tar ju tid att få tillit till människor och tvärtom, tiden är det bästa om man har tålamod och göra det bästa och låta tiden gå... Det där lät klokt tycker jag.

Det tar tid för att relationerna till och från Thomas ska vara värda att satsa på. Om Thomas ska få tillit till andra människor måste han lära sig med tiden att se att det har ett värde för honom att ge av sin tid, kärlek och tillit. (Moe 1995) Tanken med en proportionell fördelning i en relation där båda parter ger och får lika mycket är aktuell i Thomas fall. Han är insiktsfull när han inser att en relation till honom förmodligen kostar på en hel del för hans anhöriga och att dessa besvikelser tar tid att läka. Det tar tid att lära sig att relationerna kommer ge ett likvärdigt utbyte i framtiden. (Angelöw/Jonsson 2000)

Peter: Eller så är det en kombination av ålder och grejer. Jag tror att det händer något efter 40 faktiskt. Man måste ha knarkat färdigt.

Ahmed: När jag blir äldre och gammal, så tror jag att jag kommer hitta harmoni. Det ska bli väldigt intressant att se hur lång tid det tar.

Både Peter och Ahmed talar om att det händer något när man blir äldre. Peter nämner 40 som en magisk åldergräns. Ahmed talar om att han hoppas på att finna harmoni.

Fabian: Det måste vara en process att förlika sig med allt, missbruket, bakgrund och tiden är väl en hjälp, det är lätt att dra sig undan, men jag måste ju fejsa, det är logiskt.

Fabian talar om att möta det som är svårt och att slut fly. Sluta gömma sig bakom missbruket och möta svårigheter, det förflutna, sina handlingar och bli vän med det, acceptera. Han menar att tiden hjälper processen att våga möta det som är svårt.

Det innebär att det måste finnas ett värde för Fabian i att kunna möta det. Det måste finnas ett värde i att utsätta sig för den här processen och ge sig hän. Kanske blotta sig inför andra och be om ursäkt kanske i vissa fall, erkänna sina svagheter. Det måste vara mer värt att träda fram än att gömma sig i missbruket. Det tycks som om tiden hjälper till att förflytta fokus från ett offentligt självmedvetande till ett mer privat. Dels kan det hänga samman med mättnadshypotesen – och dels med värdehypotesen. (Moe 1995) Det är en process att omvärdera vad som är viktigt i livet och den processen tar – just tid. Det vet Thomas, Peter, Ahmed och Fabian därför att de befinner sig i den processen och de är själva medvetna om det. Erik som är yngst kanske svarar något liknande om tio, femton år på en sådan fråga, men inte idag. (Helkama, Myllyniemi, Liebkind 2000)

6.2.4 Botten är nådd

Flera av respondenterna berättar om att de tycks ha kommit till en avgörande punkt i livet när de har kommit till vägs ände. De har följt ett spår i livet som inte kan ta dem längre åt samma håll och man tvingas stanna upp vare sig man vill eller inte. Ingenting annat har spelat någon roll för en förändring, vare sig det gäller påverkansprogram, behandlingar, anhörigas böner eller egna ansträngningar. De står till slut blottade inför det faktum att nu måste de vakna och förändras annars är det för sent. Fyra av våra fem intervjuade klienter är inne på samma sak, att vänder man inte nu finns det ingen väg tillbaka. Det är som om allt skalas av och man helt plötsligt ser sig själv i all sin nakenhet, att ingen kan göra förändringen åt en, man måste göra den själv.

Thomas: Avgörande punkten var väl sista kvällen när jag fick åka ambulans till psyket för jag fastnade i det fullständigt. Så berättade jag för min dåvarande flickvän hur jag egentligen mådde. Jag sa att: - så här mår jag, och så tog jag en kniv och skar mig i armen och så skar jag av alla telefonledningar. Hon visste inget annat än att ringa ambulans för jag var helt körd. (...) Som jag brukar säga, att när vi nått vår botten finns det bara en väg att gå och det är uppåt.

Ahmed: Det fanns inget annat alternativ, gränsen var nådd.

Fabian: Jag vet inte om jag tänkte så att jag tar det så långt det går, men jag tror det undermedvetet. Det är verkligen... kvart i tolv liksom. (...) jag vet att jag tänkt så att då vid trettio ska jag lägga av och bygga upp mig igen. Jag visste ju inte att det skulle ta så lång tid att bygga upp mig, annars hade jag kanske slutat tidigare. Man lurar sig själv. (...). Jag har tänkt att det inte är jag som håller på, men jag visste att mer och mer av mig försvann det hade jag klart för mig och det var en tidsfråga när jag gått över gränsen. Det finns en punkt när det till slut inte går att komma tillbaka, det finns inga resurser att ta sig tillbaka, när man hamnat utanför flocken och samhället.

Erik: För att förändras måste man ha nummer ett: viljan, två, situationen, måste välja nu eller aldrig, nått en botten. (...) Jag har tröttnat.

Thomas: Nej, det är en livsstil, man måste känna att jag inte vill leva så här. "Sick and tired" på skiten. Det är bara en själv som kan göra det... tröttnade på att må så jävla dåligt hela tiden och leva i en djävla illusion.

De talar allihop om att det inte finns något mer längre ner utan bara vägen upp igen. Ahmed och Erik talar om hur deras botten är nådd med livet med kriminaliteten och det destruktiva livet kring det. Thomas och Fabian talar om deras botten med sitt drogberoende och missbruket.

När våra respondenter berättar om att deras botten var nådd och att det inte finns några andra alternativ, handlar det om att de har *förflyttat sin primära motivation* från något destruktivt – till ren överlevnad. För andra personer kanske drogandet fortsätter att utgöra den primära motivationen även vid vägs ände, men vi fortsätter vår analys från våra respondenters val. (Thylefors/Kyhlen 1989)

Våra respondenter har gjort en rejäl och plötslig omvärdering om vad som har högst värde och vad som ger störst utbyte. Det mest rationella valet man kan göra för att maximera sina belöningar i ett läge där botten är nådd, är att helt enkelt välja det mest livsbejakande alternativet. Det innebär att våra respondenter har tagit ett abrupt kliv från ett offentligt självmedvetande till ett privat självmedvetande. Fokus ligger inte längre på att ett målobjekt i omvärlden ska ge välbefinnande utan om att man ska hitta det i sig själv. (Helkama,

Myllyniemi, Liebkind 2000)

Med utgångspunkt från Homans mättnadshypotes skulle man kunna säga att de helt enkelt tröttnat på att ha det som de har det. Respondenterna uppskattar inte längre det som tidigare var eftertraktat. De har fått tillräckligt av det som förut upplevdes som en belöning, och vill inte ha det på samma sätt längre. Det ger inget utbyte och har därmed förlorat sitt värde. Att till slut bli så frustrerad och trött på livet ger en drivkraft och motivation att göra något annat och förändras. (Moe 1995)

6.2.5 Relationer och tillit

I våra intervjuer visar det sig att tillit och relationer är något som har stor betydelse för förändring. Både när det gäller till det bättre och det sämre. Goda relationer skapar tillit och har en positiv effekt på förändring, medan dåliga relationer väcker utanförskapskänslor och aggressivitet. Våra respondenter söker samhörighet och hittar den på olika ställen vid olika tillfällen. Den kan finnas bland familj och vänner men också i offentliga sammanhang och på institutioner.

Samhörighet och tillit tycks ha sitt ursprung i de nära kretsarna, men det är också där som motsatsen finns och där de får de största känslomässiga skadorna. När en respondent inte känner någon samhörighet eller tillit i sina nära kretsar, som i familjen eller bland vännerna, söks de i ett vidare sammanhang som exempelvis i organisationer, offentliga sammanhang eller institutioner.

Peter: Det är så komplicerat med vår familj. Då när jag var drogfri, de tre åren, så kom det fram att min pappa inte är min biologiska pappa. (...) Och det kan förklara väldigt mycket känner jag. Så det fick jag reda på när jag var 36 år (...) För jag har aldrig känt mig... att jag tillhör min familj. Min syster är ljus och blå ögon och jag fick heta tidigt zigenarunge (...) Du måste vara brevbärarens pojke.

Peter: Min pappa har aldrig höjt rösten mot mig. (...) Så hade han slått näven i bordet och sagt: att nu får det vara bra, så hade jag nog fått det där att - wow han ser mig. Han bryr sig.

Peter har i sin familj alltid upplevt en förljugenhet, ett ordval som han själv använde under intervjun. Han fick svar när han var 36 år på varför han alltid känt sig annorlunda. Hans pappa är inte hans biologiska pappa. Han har velat blir sedd av honom hela sin uppväxt, men pappan har varit frånvarande i sin närvaro kan man säga. Han har funnits där och skjutsat och ställt upp, men befunnit sig i telefonsamtal med affärskollegor och annat. Det har aldrig rått någon materiell brist för Peter, snarare tvärtom. Det Peter har saknat är att bli sedd och få gränser som visar att föräldrarna bryr sig.

Peter: Å så ärlighet och... och jag hade ju någonstans sökt gemenskap hela mitt liv. Fast bland kriminella och Kumla och allt vad det var.

Peter: Jag tror att jag har suttit i fängelse 17 gånger, räknade jag ut. (...) Härlanda var mitt andra hem. Så där var jag säkert en åtta nio gånger. Å man kom dit och alla kompisarna var där.

När han inte hittade gemenskapen i familjen sökte Peter den på annat håll. Han fann den under sina fängelsevistelser.

Peter: ... jag kom in på ställen som jag varit portad från förut, och chefen gillade mig, då fick jag alltså sån - wow - kolla här, accepterad.

Peter: Men i min värld så var det, liksom - hon tycker inte om mig om inte jag har en fet bil och fett guldhalsband.

Under en period av drogfrihet fick Peter arbete och han var omtyckt. Han var den rolige som alltid jobbade hårt. Han fick vara med på ett nytt sätt och var accepterad. Han trodde att han var tvungen att bete sig på ett visst sätt och ha vissa saker för att få fortsätta vara accepterad.

Peter: ... ska du vara med på en morgondola? Så han sa: Fattar du inte, liksom. Jag har fem års drogfritt och jag jobbar här. Men så tyckte han om mig och så sa han: vill du följa med mig på ett möte? – Vadå för möte? (NA)

Till slut hamnade Peter på ett behandlingshem där han träffade en kille som han tidigare missbrukat tillsammans med. Han försökte få med sig killen att ta droger på morgonen, men kille stod emot och fick med sig Peter till hans första NA-möte istället.

För Peters del är bristen på gemenskap en röd tråd. Han saknar den under uppväxten när han inte ens känner samhörighet i familjen, söker den bland kriminella och hittar den tillfälligt när han är drogfri en period och lyckas sköta ett arbete. Drogfriheten varar dessvärre inte, men han hittar till slut anonyma narkomaner.

I Peters relation med sin familj får han inte sitt. Han känner inte den gemenskap han strävar efter. Han satsar av sig själv, men får inte det utbyte han behöver och vill ha. Utbyte mellan människor styrs av ömsesidighet och normer. I Peters fall finns ingen ömsesidighet. (Moe 1995) Han försöker fylla sin värld med yttre faktorer och tror att han är värd något i sin kriminalitet och som drogberoende. Han har en uppfattning att tjejer bara kan tycka om honom om han är klädd i guld och har en tuff bil. När han helt plötsligt kommer in på ställen med chefen och är accepterad förstärker det bilden av att det är det yttre som räknas. Det offentliga självmedvetandet får alltför stor plats. När han träffade kille på behandlingshemmet så blev han accepterad på ett nytt sätt. Han kunde vara sig själv och var omtyckt. Han hittade NA och påbörjade den resa mot drogfriheten han arbetar mot idag med NA som stöd. Han har kommit till nya insikter där det privata självmedvetandet har större inverkan på hans beteende. Han lyssnar mer på sina känslor som kommer inifrån. (Helkama, Myllyniemi, Liebkind 2000)

Ahmed: Jag var väldigt bitter, jag hade sådant hat. Jag kan säga så här i efterhand, nu är jag glad att det inte blev så, men jag hade planer på att mörda A och sådant när jag hade kommit ut. Jag hade pratat med folk om vad det kostade... jag har levt med en kvinna som har gjort saker som är helt obegripliga, (...) det är ingen ursäkt men det finns förklaring, och jag köper dem förklaringarna. Kommer någon till mig och säger: du, det måste finnas en anledning till varför en man hugger sin fru 60 ggr, det räcker väl om man hugger henne tre gånger, hon dör väl eller hur. Tänk vad mycket hat det måste finnas där, hur långt hon måste ha gått för att den personen ska explodera.

Ahmed: Jag kan aldrig lita på en kvinna igen. Jag vet det om relationer idag. Alltså att alla mina tjejer säger samma sak när dem får höra min bakgrund: A har ju förstört hela din tillit till omvärlden.

Ahmed berättar under intervjun att han kommer från lyckliga förhållanden och att han haft det bra materiellt under sin uppväxt. Han har god kontakt med sin familj. Han säger att han har levt i en destruktiv relation med en kvinna. Han lägger mycket skuld på relationen och kvinnan för varför han suttit i fängelse. Han ville skada henne och hatade henne, men har avstått för deras gemensamma barns skull.

Ahmed: Sen är tur att jag träffade en tjej som är lite mer... mer förstående än andra. Han nämner att en tjej till slut kunnat nå fram till honom och bygga upp tilliten igen för relationer.

Ahmed: ... men jag hade väldigt mycket stöd från min bästa vän och min familj, dem

stöttade så mycket dem kunde. Jag hade H (psykologen), (...) Just det här att man ska ha någon att ringa till när det är något. Även om man aldrig ringer så vet man att jag har ett nummer jag kan ringa! Det är någon som vet om allting, jag behöver inte gå igenom allting i tre timmar innan de börjar förstå. De är insatta. De är ju det jag menar med att dem fanns.

Ahmed: Ja, jag kanske inte ska ge upp hoppet egentligen. Det bästa med Kriminalvården var att jag träffade de människorna som gjorde min förändring möjlig. Det är nog att bäst beskriva det. Vad jag gjorde under tiden jag var där, det är oviktigt. (...) Någonstans hittade jag någon som faktiskt, som vare sig hade liten eller större betydelse som gjorde att sitter idag, här. Att jag inte sitter bakom lås och bom.

Han har trots sitt hat och sin bitterhet kunna tro på en förändring och att han ska kunna lägga detta bakom sig. Han berättar om en nära vän, familjen och några personer som psykologen, frivårdsinspektören och övervakaren från kriminalvården som viktiga relationer för att göra en förändring möjlig. Idag har Ahmed arbete och träffar sin dotter regelbundet. Han lyckas ha en fungerande relation till modern till deras barn som handlar om barnets bästa. Han har också fått ordning på sitt alkoholmissbruk.

Vad som har hänt mellan Ahmed och den kvinna som han berättar om kan vi bara spekulera i och vi lägger ingen vikt vid det utan försöker analysera den förändring som skett. Han har lämnat kriminalitet och lever ett ganska vanligt liv. Relationer har varit ett genomgående tema i hans liv och de har varit problematiska. Ahmeds berättelse ger ett intryck att han inte är så trygg i bara sig själv. Det privata självmedvetandet är inte helt förankrat. Han är inte konsekvent i sina attityder och i sitt beteende. Han är beroende av relationer för att känna sig trygg och vad andra säger. (Helkama, Myllyniemi, Liebkind 2000)

Om man ser relationer som en vinst så kan också en relation bli uttryck för makt och kontroll. Utbytet i sociala relationer är sociala behov. Ahmed har sökt sig till en destruktiv relation som blivit uttryck för ett maktspel där Ahmed ser sig som förlorare och därmed säger sig ha tappat tilliten till relationer. Det har inte funnits någon ömsesidighet i den relationen och Ahmed har inte fått det utbyte han önskat. (Moe 1995) Han har haft förväntningar på relationen som inte gett den avkastning som han förväntat sig. Båda parter ska ha lika stort utbyte av relationen utan Ahmed har känt sig utnyttjad. (Angelöw/Jonsson 2000)

Fabian: Jag har ingen aning om hur jag hade klarat om jag inte hade haft min familj. De har orkat stå kvar och gett mig den tid jag behövt utan att pressa och de insåg väl att jag var tvungen att ta min tid. Jag är uppvuxen i ett bra hem och under goda förhållanden.

Fabian: Det har varit fruktansvärt med relationer... Dels är jag ju relationsmässigt, emotionellt störd. Jag har aldrig tagit itu med något utan alltid druckit istället för att ta konflikter eller ta emot och ge kärlek. Jag är omogen på det sättet. Även om jag haft fantastiska flickvänner och även med min familj och så. (...) min extremt destruktiva relation till drogerna, det blir så absurt, maniskt, hetsigt. Det är BARA destruktivt. Det är ju därför jag druckit innan också för att försvinna, bli någon annan, försvinna flera dagar. När man knarkar känner man inte av alkoholen och kan dricka en flaska sprit på en dag och sova en dag.

Fabian anser också att han kommer från goda förhållanden med en trygg uppväxt. Någonstans på vägen har relationen till drogerna tagit över och bindningen har blivit starkare till dem än till omgivande människor. Istället för att ta tag i problem som dykt upp

i samband med nära och kära, så har han flytt in i ett rus och försvunnit in i drogernas värld i ibland flera dygn.

Vi tolkar det som att Fabian inte har problem att förhålla sig till andra relationsmässigt utan har problem att förhålla sig till sig själv. Han tycker inte han själv lever upp till andras förväntningar på honom eller förväntningar i en relation. Hans privata självmedvetande ger honom skuld känslor. Vi tycker att han verkar ha en benägenhet att skuldbelägga sig själv och är sträng emot sig. Han förlägger ingen skuld utom sig utan allt som han gjort och allt som hänt är enbart hans eget fel. Det privata självmedvetandet har fått ett alltför stort utrymme nästan som en belastning. Det finns inte en balans hos Fabian vad som kommer inifrån och vad som kommer utifrån. (Helkama, Myllyniemi, Liebkind 200) Genom drogerna har Fabian fått en belöning och avlastning får sin skuld som blir för svår att bära. När han märkt att drogerna kunnat hjälpa honom så har han drogat mer enligt förstärkningshypotesen. Den senaste tiden har det inte gett samma belöning längre då han får svårare och svårare att uppskatta belöning av samma slag och ruset bleknar enligt mättnadshypotesen. (Moe 1995)

Thomas: Det blir ju någon hämmad stämning hemma, kan inte slappna av, men det blir bättre och bättre. Ibland pratar jag med farsans nya fru för henne kan jag prata, vi har jättebra kontakt, då vet jag att hon säger det till pappa då, ungefär som medling... men jag fattar ju nu vad som menas med familj liksom...

Thomas beskriver hur relationen med föräldrarna varit tryckt och spänd. Det har inte känts naturligt och de har haft svårt att relatera till varandra. Det har med tiden blivit bättre och bättre, men det kräver att de måste jobba med relationerna.

Thomas: Först handlar det om att jag ska hitta en relation till mig själv där jag inte har sådant självförakt, när det blir bättre då vågar jag ju närma mig andra.

Han har insett att han måste börja inifrån för att kunna ta emot personer utifrån. Förändringen måste ske inom honom själv.

Thomas: Det är också något som hänt att (...), jag kan vara en vanlig svenne med normala relationer.

Det som han strävat efter har han till slut uppnått. Han säger sig vilja vara en vanlig Svensson. Hans dröm och mål under den värsta kampen mot drogfriheten var att bara kunna sitta på ett café med en kopp kaffe, ensam och bara stå ut med sig själv.

Vi ser det som att Thomas beskriver hur hans arbete har gått från ett offentligt självmedvetande till ett privat där han funderar över sina motiv, vad som är viktigt. Han arbetar med sin insida först för att kunna möta en omgivning. Han måste acceptera sig själv före han kan acceptera andra. (Helkama, Myllyniemi, Liebkind 200) Han har inte upplevt att hans tidiga relationer har kunnat ge honom ett utbyte som han önskat. Det är något som inte har stämt. Relationerna har snarare varit förluster för honom. Han värderar de dock högre idag och har hittat vägar att närma sig sin pappa, en relation som han värdesätter högt. De har tidigare haft svårt att mötas och det har funnits en obalans och saknats ömsesidighet. (Moe 1995)

Erik: Det gick bra i häktet, jag är så pass psykiskt stark, mina kompisar tyckte jag var omänsklig som klarade det, jag var isolerad med restriktioner. Fick besök av mamma och pappa. De tror det värsta om mig alltid, det gör alla föräldrar. Farsan släpper inget, men farsan kritiserar mig för mina kompisar, men han har kompisar i HA och Bandidos. De är oroliga för de kan inte lite på mig.

Erik beskriver hur han ses som en hjälte som lyckades klara sig i häktet. Han berättar att hans kompisar själva hade brutit ihop alldeles. Han berättar att hans föräldrar är på honom hela

tiden och tjarar och gnatar för att de inte litar på honom. Han berättar att han själv drömt om att vara medlem i Bandidos eller liknande för att få status. Han tycker att det viktigaste för honom är att ha en snygg flickvän och mycket pengar. Han tycker att det är dubbelmoral av fadern att gnälla på honom och hans vänner och själv ha vänner i Hells Angels.

Eriks offentliga självmedvetande är dominant hos honom. Han bryr sig enbart om vad andra tycker om honom och att han utåt sett har snygga kläder och en fin bil. Han beskriver inga riktig nära relationer i alla fall inte som betydelsefulla. Han säger att det viktigaste för honom vara att passa in på den skolan han gick och ha lika dyra kläder som alla andra och det var därför han gjort brottet. Han säger att han gått från en *vilja* att ha pengar till *girig*. Han beskriver också att det är status att vara med i ett mc-gäng även om han egentligen vet att det inte är rätt. (Helkama, Myllyniemi, Liebkind 200)

6.2.6 Gränssättning

Intervjuerna visar att tydlig gränssättning är en central faktor som våra respondenter saknat i sina liv och något som de ständigt sökt efter. De har gång på gång utmanat gränserna för att hitta någon som kunnat sätta ner foten och säga stopp. De har uppfattat gränssättningen som att någon bryr sig om dem – på riktigt.

Det finns dock två sidor i gränssättandet, en konstruktiv gränssättning, och en som väcker motstånd och skillnaden dem emellan tycks vara hårfin. När gränssättandet kommer ”ovanifrån” och budskapet är att respondenterna ska inrätta sig i ledet – så vill de inte. Står de inrättade i ledet, syns de inte – och det är ju precis det de vill, bli sedda för sin egen skull. Om gränssättandet däremot riktas till den *enskilda personen*, av omsorg för hans eget bästa och inte för den *allmänna ordningens* skull får det en annan effekt.

Peter: Min pappa har aldrig höjt rösten mot mig. Jag kommer ihåg när jag kom hem med poliser och sådant och dem sa att jag hade stulit bilar. Min mamma skrek alltid: HAN HAR SKÄMT UT OSS, NU FÅR VI FLYTTA FRÅN OMRÅDET. Min pappa, han var alltid... han kritiserade polisen liksom. Okay, han har gjort fel, men var ni tvungna att liksom lyfta honom i handbojor? Jag har letat efter gränser, min pappa... hade han slått näven i bordet och sagt: att nu får det vara bra, så hade jag nog fått det där att - wow han ser mig. Han bryr sig.

Peter: Den ende som har gjort stort intryck på mig som vuxen, det var när jag kom till Fjälldals pojkhem. Och det var en gubbe där, han var en gammal boxare. Så när jag provocerade honom så slet han ner mig och så sa han: kom igen då, ta för dig! Och honom blev jag görbra kompis med. Han är den ende som satte tydliga gränser. Så honom gillade jag som fan. Han var görtuff. Så jag retade honom och höll på ... kom igen och ta för dig då din jävel, sa han. Jag blev så chockad liksom att en vuxen ... Men det var nog det jag behövde. För jag tror att jag har letat gränser hela uppväxten.

När Peters mamma skriker att de är utskämda tror vi det handlar om vikten av hur *andra* ser på deras situation. Det offentliga självmedvetandet styr hennes handlande därför att den primära motivationen ligger på grannarnas åsikter, och de värderas högre än Peters välbefinnande. Peters uppförande sänker hennes jämförelsenivå, när grannarna utbyter beundran i det fina grannskapet. (Helkama, Myllyniemi, Liebkind 2000)

Peter i sin tur vill att de ska bry sig om honom för *hans* skull och att de investeringar som föräldrarna gör i form av uppmärksamhet, ska riktas mot *honom* och inte målobjekt i omvärlden. Som det nu blev fick polisens handlande och grannarnas tyckande, högre prioritet än Peters gränsöverskridande. När Peter träffade den gamle boxaren på pojkhemmet blev det tvärstopp. *Han* gjorde vad Peter önskade att hans pappa hade gjort. Boxaren investerade tid

och uppmärksamhet i Peters person och budskapet om gränssättning gick fram. (Angelöw/Jonsson 2000)

Intervjuare: Kan man säga att du sökte gränssättning?

Ahmed: Ja, jag behövde det, jag kan säga att hade jag... Det fanns ingen som satte begränsningar, rektorn kunde ringa till min mamma och säga: du, vad heter han, kommer han till skolan idag? Ok, jag ska prata med honom. Och så kunde hon säga: varför gick du inte till skolan för?

Ahmed: För jag hade misshandlat... (...) Det hände ingenting – det hände inte mig någonting. Fatta vilken makt det ger dig - brottsligt sett. Jag har inga begränsningar, man kan göra vad man vill.

Ahmed upplever inte att hans mamma eller skolan satte en gräns för hans beteende. Han kunde skolka och göra andra dumheter utan att det någonsin ledde till någon konsekvens. Inte ens när han hade gjort något så grovt som att misshandla en person hände det Ahmed något och han fick ingen bestraffning eller fick någon konsekvens för sina handlingar. Han talar om att det gav honom makt att göra vad som helst utan begränsningar.

Ahmed: Dem satte sig ner och förklarade att "vi köper inte ditt jävla skitsnack" det var det jag behövde. (...) Det var väldigt få... De var de människorna som inte köpte det - som jag liksom... respekterade.

En dag träffade Ahmed några kontaktmän och övervakare som blev betydelsefulla för honom. Det var de som visade att de inte gick på hans dribblande, som visade att de såg igenom honom. Tog sig tid att verkligen se honom innerst inne och inte det han var på ytan.

Någon investerade sin tid och sitt engagemang i Ahmed för att verkligen se vad han höll på med. Det kräver ett visst engagemang att se igenom en person och gå emot personen. När Ahmed märkte att han var värd ett engagemang kunde han börja respektera det som personerna sa till honom. Det hjälpte honom att förändras och ta till sig en behandling. Gränssättning är en investering. Det kostar på att sätta en gräns och stå för den. Den enkla vägen är att se genom fingrarna och låta saker gå. Därmed finns ett värde i gränssättning som gör det värt för en person som får gränssättningen att satsa tillbaka. Det är värt för Ahmed att knyta kontakter med den samspelepartner som kan ge honom den värdefulla belöningen som gränssättningen blir och attraktionskraften i relationen ökar och utbytet blir positivt för Ahmed. (Helkama, Myllyniemi, Liebkind 2000)

Thomas: Urinproven har varit en jättehjälp, en trygghet. När de sagt att vi kanske ska sluta ta urinprov - Nej, har jag sagt då. Vid ett tillfälle råkade jag se vilka ämnen de sökte på och såg att de inte sökte kokain och det är min favoritdrog och då skällde jag ut dem... - "Vad fan kollar ni inte kokain för... jag vill ni kollar allt. Heroin med... även om jag inte tar det". Jag var jätterädd när vi skulle sluta ta urinprov, då sa de att vi kan fortsätta med urinprov och ta stickprov(...) om jag går och träffar en terapeut som inte varit med om något, kan ju inte vägleda mig för den vet ju inte vad det innebär. Jag kan ju dra vilken vals som helst

Thomas vill att någon ska vägleda honom, någon som genomsöker och ser hans person bakom allt dribblande. Han håller hårt i den fasta strukturer han kan hitta och bli arg när den håller på att glida honom ur händerna.

För Thomas blir urinproven en yttre struktur en gränssättning som kommer utifrån. Hans inre övertygelse är inte tillräckligt stark för att hålla honom från drogfrihet, åtminstone tror han

nog inte det. Han låter ett offentligt självmedvetande hjälpa honom med drogfriheten. Det är för någon annan han är drogfri, för att någon annan tar stickprovsvisa urinprov och därmed sätter stopp. Thomas kämpar med att det privata självmedvetandet ska bli tillräckligt starkt för honom att sätta den nödvändiga gränsen mot drogerna och hindra honom från att missbruka. Då kommer gränsen inifrån honom själv och han kan säga nej till drogerna. (Helkama, Myllyniemi, Liebkind 2000)

Erik: De skriker bara på mig hemma, mina föräldrar, de är inte så glada i det som hänt. Allt det där med alkoholen, men jag bryr mig inte så mycket om folk som skriker, jag tar inte skit från någon. (...) De kanske skulle prata med mildare röst och inte skrika och använda andra ord, de gör många människor fel, de använder fel ord och fel tonläge.

Erik önskar att föräldrarna skulle sätta sig ner och prata med honom. Istället skriker de åt honom att han ska skärpa sig, han värjer sig och budskapet går honom förbi.

Höga röster är för Erik inte värt någonting. För honom är inte det värt att lyssna på då det inte visar ett engagemang. Ett engagemang för honom är att man sätter sig ner och talar i lugn ton med honom. Attraktionskraften i föräldrarnas sätt att skälla på honom är lika med noll för Erik och därmed skiter han fullständigt i vad de säger. (Angelöw/Jonsson 2000) För att få Erik att lyssna måste de möta honom på det sätt som han värderar högst så att han känner att han är villig att ge av sitt engagemang. Det måste vara värt något för Erik att lyssna, han måste få en belöning för sitt lyssnande. (Moe 1995)

6.2.7 Gå utanför ramarna

När vi talar med våra respondenter så visar det sig att en sista viktig komponent för att behandling ska nå fram och få ett värde för klienterna så handlar det om att gå utanför ramarna på något sätt. Det handlar om att göra mer än vad som krävs av ens tjänst, när en person gör och bryr sig om för att de vill.

Ahmed: Jag tror att det handlar om att så länge jag visste om att någon gjorde något för att dem ville, inte för att dem var tvungna, då var det lättare för mig att hantera det. Så fort jag märkte att dem gjorde det för att de var tvungna eller att det var deras jobb, plikt eller någonting så... då hade jag ingen respekt för dem alls. Jag tålde inte dem. Jag klarade inte av dem och försökte manipulera dem och lura bort dem.

När personalen gjorde något som Ahmed uppfattade för att de ville så ökade respekten för handlingarna och personalen nådde fram. Handlingar, programverksamhet eller annat behandlingsarbete får ett högre värde när det sker utanför ramarna.

Ahmed: Jag kommer ihåg när min psykolog var mammaledig ett bra tag, men vi hade kontakt, så jag kunde sms:a och ringa och säga hur jag mådde... när det var riktig kris. Jag kunde ringa henne och hon var inte ens i arbete, hon var mammaledig men hon tog sig tid och det var sådant som gjorde att jag...

Ahmed känner att han är viktig och att han betyder något. Respekten för vad psykologen säger och tycker ökar och behandlingen kan nå fram till Ahmed.

Intervjuare: Vad tror du att han själv skulle säga var avgörande?

*P2: Jag tror i min enfald och förhoppning att han skulle säga engagemanget hos personalen, hos mig och hos mina kolleger som jobbade med honom. Och då menar jag inte bara inom kriminalvården, utan en fantastisk socialtjänst, en fantastisk socialsekreterare som jobbade med honom. Jag tror att han också skulle säga att vi lyssnade. **Jag** skulle säga att vi lyssnade på **rätt** sätt. Och samrådde, samarbetade på ett*

jättebra sätt och hittade hans punkter, även om det var jobbigt för honom så körde vi på det liksom. På att det skulle funka, det fick bära eller brista. Vi gjorde rätt vid rätt tidpunkt.

Programledaren talar om en behandlingssituation utanför programverksamheten och där de nådde fram när de gjorde *lite* extra. De var *lite mer* fantastiska och samarbetade på ett *lite bättre* sätt. De gjorde helt enkelt mer än vad deras tjänsteuppdrag innebar och samarbetade på ett lyckat sätt. Programledaren beskriver detta som en avgörande punkt utanför behandlingsmetoder och program att just engagemanget var det som avgjorde.

Ur ett utbytesteoretiskt synsätt så värderas den typen av behandling eller relation högre när någon går utanför ramarna än annan behandling. Det blir också en form av belöning på ett annat sätt än den man kan räkna med. Homans mättnadshypotes anger att om en person får samma typ av belöning så kommer värdet av belöningen att blekna och därmed uppskattningen av belöningen. När en hjälpare går utanför ramarna och gör mer än vad som kan förväntas är det en belöning som inte är av samma slag utan något nytt. Det handlar om att i handling visa att en person är värd att satsa på och ge av sin tid (som man inte får betalt för). Det medför en ömsesidighet där man byter beundran, bekräftelse och respekt. (Moe 1995) Det handlar då inte om behandlingsmetoderna i sig utan om relationen och att behandlaren ger *lite* av sig själv som personen kan få utav. (Bergh Lund 2000) Man skulle också kunna tänka sig att Ahmed har ett relationellt utbyteskonto som sedan gammalt ligger på minussidan. Han har fått för *lite* goda utbyten av relationer. När han möter en behandlare som ger mer än vad som förväntas, får Ahmed ett större utbyte än vad han egentligen kan kräva, och de röda siffrorna kanske blir svarta.

7. Diskussion

Denna studie har syftat till att undersöka på vilket sätt det kan vara betydelsefullt att genomgå ett påverkansprogram inom kriminalvården och förstå *vad* i programmen som i så fall kan ha betydelse för en förändring. Vi har också undersökt vilka *andra* faktorer utanför kriminalvårdens påverkansprogram som kan inverka på ett förändringsarbete för de klienter som vi intervjuat, och vilket värde det skulle kunna ha.

Frågeställningen för studien löd: *Vilken betydelse har kriminalvårdens kognitiva programverksamhet haft för klienter som genomgått den?* Det vi har sett i resultatet är att programmen inte givet har en positiv betydelse för förändring men att det *kan* ha det. Resultatet visar att de två yngsta av de fem respondenterna tycker att programmen har haft positiv betydelse för deras förändring. Två av fem är *ytterst* tveksamma, och den femte ställer sig helt avvisande. Det tycks som om betydelsefulla förändringsfaktorer kan ligga såväl innanför programverksamheten som utanför den och programledarna är mycket väl medvetna om den skiftande entusiasmen på programdeltagandet.

7.1 Resultat diskussion

Betydelsen av att delta i en *gruppformation* tycks ha stort värde och då gäller det när alla deltagande har samma utgångsläge. Alltså att gruppdeltagarna har en liknande problematik gemensamt, inte att gruppen består av professionella med klienten gemensamt. När det gäller gruppform i programverksamhet är det viktigt med en ödmjuk men inte inställsam programledare som gör det möjligt för deltagarna själva att komma till tals. För de respondenter som deltar i NA-möten är det den stödjande gruppformen som ständigt poängteras som betydelsefull. I grund och botten tycks det vara det jämbördiga mötet

människor emellan som ger bestående avtryck. Att det finns en värme och framförallt en acceptans för och ett värde i att man är den man är, även om den yttre fasaden skalas av. Att man duger.

När deltagarna får till sig rena *faktakunskaper* som berör dem själva, ger det dem insikter som kan leda till förändring oavsett var faktakunskaperna kommer ifrån. Fakta kan visa att saker och ting inte förhåller sig på det sätt man trodde och kan i och med det utgöra ett nytt utgångsläge. Det är som om respondenterna får ett nytt styre att hålla sig i och då kan färden gå mot ett annat håll. Domen i sig utgör både en *gränssättning och en möjlighet* att få till sig dessa faktakunskaper som annars kanske inte hade nått våra respondenter. Det är ju inte säkert att deltagarna är varken motiverade eller mottagliga för nya budskap, men det öppnas ändå en möjlighet.

När programdeltagandet är det bästa av två valbara alternativ innebär inte det, att det behöver uppfattas som ett bra alternativ. Det kan snarare vara så att det är det minst dåliga och att deltagandet sker med utgångspunkt i att slippa annat något som är ännu sämre. Orsaken till att delta påverkar också mottagligheten och motivationen för att ta till sig innehållet i programmen.

Det handlar också om var någonstans i den egna processen man befinner sig, vilka insikter man har fått och vilka motiv man har. Här tycks också *tid och ålder* vara av stor betydelse. De av respondenterna som passerat 30 år, ser tiden som en vän, att den har en fördelaktig inverkan på deras förändring. Har respondenterna dessutom varit *längst ner på botten* och vänt har det haft en gynnsam effekt på att välja ett mer livsbejakande leverne. Längst nere på botten är det återigen som om en fasad skalas av, men att det nu gäller den enskildes syn på sig själv. De ser sig själva i ett nytt ljus – och försöker acceptera sig själva med både brister och förtjänster. Ingen annan kan göra förändringen åt dem och de är *visst* värda någonting något mer, och det är här det börjar. Att de ger sig själva ett värde! De duger.

Den bristande *gränssättningen* under uppväxten har haft stor betydelse för våra respondenter. Flera av dem berättar hur de har sökt gränser hela sitt liv och det har haft stor betydelse för dem när något lyckats förmedla ett ”stopp”. Det uppfattas som att de blir sedda för sin egen skull, att deras väl och ve har en betydelse för någon annan. De känner sig betydelsefulla för någon annan och det har en koppling till samhörighet. Sökandet efter gemenskap är en röd tråd – att bli accepterad för den man *är* istället för vad man *har*.

I gränssättningen prövas relationerna, hur långt kan jag gå? Vad ska jag göra för att bli sedd? Vilken betydelse har jag för dig? Finns du kvar för min skull, *även* om jag gör så här? Accepterar du mig? Duger jag?

En svårighet med att påverka via ett program inom kriminalvården skulle kunna vara att det finns en tvångsfaktor med i bilden. Som vi nämnt tidigare innebär tvånget en möjlighet, men tvånget är också ett hinder. Flera av respondenterna har ett inbyggt motstånd till myndigheter, auktoriteter och obalanserade maktnivåer. Det innebär att de komplementära relationerna utgör ett ”vi-och-dem-tänk” och därmed också en maktkamp – och maktkamper vill man inte förlora.

Finns inte maktkampen med i bilden, kanske det inte behövs en högre timpenning för att delta i programmet. Om stämningen gör att klienten inte behöver försvara eller förklara varför han deltar, kanske motståndet heller inte blir lika stort. Kanske finns det kopplingar till hur personalen ser på varandras arbetsuppgifter. Finns det ett vi-och-dem-tänk även bland personalen underlättar inte det för programverksamheten heller.

7.2 Metodsvårigheter

Vi upptäckte under analysens gång att vi fick svårt med våra kategorier och teman som vi från början valt. Vi gjorde då så att vi backade tillbaka och letade nya vägar. Det medförde att vi delade in resultatet i två delar där t.ex. begrepp som *motivation* och *relation* genomsyrade hela resultatet istället för att det tidigare var enskilda teman.

Svårigheten med att få ett resultat som speglar sanningen är som vi nämnt tidigare finns ett stort överhäng av tvång i bilden. Det är svårt att egentligen få en bild av hur klienterna egentligen uppfattar programverksamheten. Det är ungefär som med skolmaten att man *ska* tycka att den är dålig. Det ligger i sakens natur på något sätt att *inte* tycka om något som kriminalvården erbjuder. För egentligen blir erbjudandet ett hån eftersom personen är frihetsberövad och valmöjligheterna är begränsade. Det är flera av våra respondenter som trots detta kan se förbi tvånget och se att kriminalvården har ju inget annat alternativ, det är ju ett straff och så måste det vara. Anledningen till att programverksamheten finns är ju för att skydda en allmänhet och individer från ny kriminalitet och att drabbas av brott inte för att klienterna ska gilla det.

Kriminalvården är en stor organisation och det organiseras om hela tiden. Det gjorde det svårt för oss att vi inte fick tillgång till klienter genom dem och därmed kunde göra ett mer riktat urval. Det gjorde det svårt för oss att få tag på tillräckligt många respondenter. Vi hade önskat att vi hade fått tag på några fler och också några kvinnliga respondenter. De respondenter vi fick tag på gav oss mycket uttömmande svar och hade väldigt lätt att prata. De hade mycket värdefulla och kloka tankar. Vi har också valt att presentera väldigt många citat för att visa på de tankar och åsikter respondenterna delade med sig. Vi tycker citaten visar den bredd av åsikter som faktiskt finns. Det är en avvägning hur mycket citat man ska använda, men vi anser att det ger en fyllighet till studien och gör den mer levande när man får läsa respondenternas egna ord. Vi har ändå gallrat ordentligt och använt oss av endast en bråkdel av det massiva intervjumaterial vi fick.

7.3 Vad kan man använda resultatet till

Vi tänker oss att det kan vara av värde för kriminalvården att se vad i programmen som berör klienterna, vad som når fram. Det är värdefullt att vi gör en undersökning fristående från kriminalvården för vi tror att vi får svar som ligger närmare sanningen. När kriminalvården frågar klienterna tror vi att de är rädda för att svara fel saker. Det ligger i tvångsfaktorns natur och att det egentligen är ett straff att vara där.

De faktorer som vi kom fram till som kan bära en förändring utanför programverksamheten kanske går att applicera på programverksamheten i framtiden. Den är ju ständigt under utveckling och det är ju det som är evidensbaserat att använda sig av den senaste för tillfället bästa kunskapen i behandlingsarbetet. En viktig faktor som klienterna påpekade utanför programverksamheten, var när personalen går utanför ramarna och gör *lite* mer än de förväntas och när engagemanget är högre. Vi tror att det är viktigt att tänka på detta i arbetet med klienterna att ge lite extra och inte arbeta slentrianmässigt och efter manualen. Våra klienter märker tydligt om det är efter manualen eller spontana reaktioner och ageranden.

Vi kan också tänka oss att resultatet kan vara till nytta för behandlingshem eller socialtjänsten, dels vilka komponenter som är viktiga för en förändring i positiv riktning, men också de komponenter som är verksamma inom programverksamheten. Viss programverksamhet har nått socialtjänsten som t.ex. ART (aggressionsprogram), det finns också tolvstegsbehandling osv. inom olika alkoholbehandlingssektorer. Vårt resultat skulle kunna vara en hjälp i vidare utveckling för programverksamhet inom olika behandlingssektorer. Det evidensbaserade tänkandet och behandlingsarbetet är på framfart

inom socialt arbete och vi tror att utvecklingen mot specialisering kommer fortsätta.

7.4 Vidare forskning

En faktor som vi kom fram till i vår undersökning handlade om gruppdynamiken. Vi tror att det skulle behövas utvecklas ytterligare och forskas vidare på hur man skulle kunna använda sig mer av missbrukare och före detta kriminella i arbetet. Det visade sig i vår undersökning att det varit avgörande för vissa att komma i kontakt med anonyma narkomaner. Det har varit en stor hjälp för många missbrukare. Det är något som skulle behöva vidareutvecklas och samarbetet kanske mellan kriminalvård och frivilliga organisationer för att gemensamt arbeta för att minska återfall i brott. Det är ju inte bara samhället som drabbas utan det drabbar ju individen så oerhört hårt att leva i ett missbruk eller kriminalitet och ett stort lidande för anhöriga.

7.5 Vad har vi lärt oss

Vi har fått en stor fördjupad kunskap i programverksamheten och det arbete som kriminalvården gör. Det har verkligen väckt en nyfikenhet. Det har också gett oss ett vidare perspektiv i individens lidande att leva med ett missbruk och kriminalitet.

Vi har fått stora kunskaper i att göra ett vetenskapligt arbete och hur man metodiskt kan gå tillväga när man gör en kvalitativ undersökning. Vi upptäckte inom oss att det var riktigt spännande och roligt att leta svar på vår frågeställning. Det var ett ämne som berörde oss och hela tiden väckte vår nyfikenhet. Det var en oerhörd förmån att få delta i ett möte med anonyma narkomaner och få känna den kraft som bor i viljan att bli drogfria och att hjälpa andra. Det fanns en sådan stark samhörighet, ett välkomnande och en öppenhet mot oss som medmänniskor. Det är också en fantastisk kraft i att alla är lika alla har samma problem och ingen är bättre än någon annan. Den kraften blev vi verkligen ödmjuka inför och tacksamma för att vi fick en inblick i.

Litteraturlista

Litteratur:

Angelöw, Bosse/Jonsson, Thom (2000): Introduktion till socialpsykologi. Lund: Studentlitteratur.

Ekbom, Thomas/Engström, Gunnar/Göransson, Birgitta (2002): *Människan, brottet, följderna – Kriminalitet och kriminalvård i Sverige*. Stockholm: Natur och Kultur.

Gibbs, Leonard/Gambrill, Eileen (2002): "Evidence-Based Practice: Counterarguments to Objections." I *Research on Social Work, Vol. 12, No 3*.

Foucault, Michel (1974): *Övervakning och straff – Fängelsets födelse*. Lund (tryckt 1998) Studentlitteratur.

Fridell, Mats/Holmberg Robert (2006): *Implementering av nya behandlingsprogram i kriminalvården*. Lunds universitet, Institutionen för psykologi. Norrköping: Kriminalvårdsstyrelsen.

Helkama, Klaus/Myllyniemi, Rauni/Liebkind, Karmela (2000): *Socialpsykologi - En introduktion*. Malmö: Liber.

Kvale, Steinar (1997): *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
Larsson, Sam/Lilja, John/Mannheimer, Katarina (red)(2005): *Forskningsmetoder i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.

Norstedts svenska ordbok – En ordbok för alla. Språkdata och Norstedts Akademiska Förlag. Första upplagan, andra tryckningen. Norge: NordBook, 2006.

Svensson, Kerstin (2001): *Istället för fängelse – En studie av vårdande makt, straff och socialt arbete i frivård*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Varg, Nils (red) (2003): *Perspektiv på kunskapsutvecklingen inom socialtjänsten - en antologi*. Stockholm: Socialstyrelsen

Vedung, Evert (1998): *Utvärdering i politik och förvaltning*. Lund: Studentlitteratur.

Widerberg, K (2002): *Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.

Rapporter:

Brenner, B., & Campbell, R. (2005). *Smoothing the Path from Prison to Home: A Roundtable Discussion on the Lessons of Project Greenlight*. New York: Vera Institute of Justice.

Holmberg, Stina/Öberg, Jonas (2008): *Rapport 2008:18 - Behandling av narkotikamissbrukare i gängelse, en effektstudie*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. www.bra.se

Hedin, Ulla-Carin; Herlitz, Urban & Kousmanen, Jari (2006): *Exitprocesser och empowerment*. Norrköping: Kriminalvårdens forskningskommitté. Rapport nr. 19.

Persson, Olle/Thylefors, Ingela (2002): Motivations- och påverkansprogram inom frivården. Rapport 7. Norrköping: Kriminalvårdsstyrelsen.

Artiklar:

Andrews, D. A. (2006). Enhancing Adherence to Risk-Need-Responsivity: making quality a matter of policy. *Criminology & Public Policy*. 5, 3, 595-602

Lowenkamp, C. T., Latessa, E. J., & Smith, P. (2006) Does Correctional Program Quality Really Matter? The impact of adhering to the principles of effective intervention. *Criminology & Public Policy*. 5, 3, 201-220

Thylefors, I & S Kyhlén (1989) *Strukturmedveten och behovsanpassad behandling av jagsvaga – en modell*. Psykisk hälsa, 1989, nr 3.

Dömd för sexbrott fyra gånger tidigare. Anna Engholm. Publicerad 2008-04-14.
<http://www.gp.se/gp/jsp/Crosslink.jsp?d=119&a=414346>

Få resultat av satsning mot brott. Karin Reibring. Publicerad: 2008-01-16,
http://www.svd.se/nyheter/idagsidan/artikel_777295.svd

Muntliga uppgifter:

Seminarium med Anders Törnquist 2008-09-05. Universitets lektor på institutionen för socialt arbete på Göteborgs universitet.

Möte med Svenolov Svensson, programexpert på kriminalvårdens regionkontor i Göteborg 2008-10-14.

Samtal på telefon med Mikael Klasson, frivårdsinspektör på Frivården i Göteborg 2008-11-11.

Hemsidor:

Brottsförebyggande rådet, BRÅ: www.bra.se

Carl Åke Farbring: <http://farbring.com/>

Informationsmaterial om programverksamhet:
<http://www.kriminalvarden.se/upload/Informationsmaterial/Vinn.pdf>

Kriminalvårdens hemsida: www.kriminalvarden.se

Uppslagsverk: <http://sv.wikipedia.org/>

<http://www.ne.se/>

Vetenskapsrådet: www.vr.se

Bilaga 1

Statistik över behandlingsprogram i frivård

Program	2005	2005	2006	2006	2007	2007
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
ART	12	1	19		54	
BSF	178	38	295	51	579	95
Brotts-Brytet	50	3	20		30	1
Cognitive Skills	4	5				
ETS	9				18	
IDAP	17		60		84	
One-to-One	79	13	55	4	75	6
Prime for life			1		622	49
PRISM	42	5	48	15	63	10
ROS	3		14		5	
VINN						2
Summa	394	65	512	70	1530	63

Källa: www.kriminalvarden.se/statistik

Statistik över behandlingsprogram i anstalt

Program	2005	2005	2006	2006	2007	2007
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
ART	82		101	4	110	3
BSF	412	6	552	63	857	110
Balansen					64	
Brotts-Brytet	136		151		141	
Cognitive Skills	83	3	73	4	40	10
ETS	41	6	76	21	173	33
IDAP	5		43		45	
One-to-One	27		51	4	56	
Prime for life					176	
PRISM	30		52	3	78	1
ROS	47		59		66	
VINN						53
Våga välja	163		229	43	209	32
Återfallsprev					49	
Summa	1026	15	1387	142	2064	242

Bilaga 2

Följebrev till programledare inom kriminalvården.

Hej!

Vi är två tjejer som studerar socialt arbete på socionomprogrammet vid Göteborgs universitet. Vi har nu kommit till vår sista termin och det innebär att vi ska skriva c-uppsats.

Vi är intresserade av programverksamhet i kriminalvård och då vad det kan ha för betydelse för de personer som har gått något program och vad ett program innebär.

När vi pratar om program menar vi t.ex. Cognitive skills, ART, ROS, Brottsbrytet, PRISM, IDAP, One to One mfl. Det kan vara program i grupp eller program där man är ensam med en programledare. Det som är viktigt är att det ska ha varit ett strukturerat program där programledaren följer någon form av manual eller plan under begränsad tid.

Vi vore tacksamma om vi fick intervjua DIG som är programledare. Det är helt frivilligt att medverka och DU kan när som helst avbryta samarbetet om du skulle ångra dig. DU kommer vara anonym och vi kommer i uppsatsen göra allt för att anonymiteten ska vara fullständig. Allt material kommer att behandlas med största försiktighet. Detta är ett forskningsprojekt och vi följer forskningsrådets etiska regler.

Vi behöver ca 3-4 personer att intervjua och en intervju beräknas ta ca 45 min upp till en timme. Vi önskar gör intervjuerna under v 43-45. Uppsatsen ska vara klar för inlämning den 9 december.

Vi som gör intervjuerna är Jenny Knutsson och Lena Boman Emanuelsson. Vi har viss bakgrund själva i kriminalvården som vårdare på anstalt. Kontakta gärna Jenny på telefon eller via mail.

Vi vet att ni har begränsad tid och hög arbetsbelastning.
TACK PÅ FÖRHAND!!!

Bilaga 3.

Får vi intervju dig?

Vi skulle vilja intervju dig som har gått ett eller flera program hos kriminalvården.

Det är *helt frivilligt* att medverka och *du* kan när som helst avbryta samarbetet om du skulle ångra dig.

Vi är två tjejer som studerar socialt arbete. Vi har nu kommit till vår sista termin och det innebär att vi ska skriva uppsats. Vi är intresserade av programverksamhet i kriminalvård och vi vill veta vilken betydelse programmet har haft för den som genomgått det.

När vi pratar om program menar vi t.ex. Cognitive skills, ART, ROS, Brottsbrytet, PRISM, IDAP, One to One mfl. Det kan vara program i grupp eller program där man är ensam med en programledare. Det som är viktigt är att det ska ha varit ett strukturerat program där programledaren verkar följa någon form av manual eller plan under begränsad tid.

Du kommer vara helt anonym och din medverkan i uppsatsen kommer inte att lysa igenom. Vi kommer i uppsatsen göra allt för att anonymiteten ska vara fullständig. Allt material kommer att behandlas med största försiktighet. Detta är ett forskningsprojekt och vi följer forskningsrådets etiska regler.

Intervjun beräknas ta ca 45 min upp till en timme. Vi önskar göra intervjuerna under v 43-45. Vi kan även tänka oss att göra intervjuer via MSN om det skulle passa dig bättre än att träffa oss ansikte mot ansikte. Vi som gör intervjuerna är Jenny Knutsson och Lena Boman Emanuelson.

Kontakta gärna Jenny och Lena på telefon, eller via mail.

Skriv hur vi kan kontakta dig, du behöver inte uppge ditt namn om du inte vill. Din programledare *förmedlar* bara vår förfrågan så lämna kuvertet förslutet till din programledare så vidarebefordrar han/hon det oöppnat till oss.

Namn: _____

Telefon: _____

TACK på förhand med vänliga hälsningar

Jenny och Lena

Bilaga 4. Intervjuguide programledare

Bakgrundsvariabler:

Vilken utbildning har du?
Hur länge har du arbetat inom kriminalvården?
Hur länge har du arbetat som programledare?
Tidigare yrkeserfarenhet?

Program:

Vilka program har du?
Beskriv kortfattat vad som händer i programmen?
Hur upplever du att rekryteringen till programmen går till?
Vilka positiva effekter anser du att programmen har?
Vilka negativa effekter anser du att programmen har?
Beskriv hur du ser på din roll som programledare!
Vad i programmet anser du är verksamt?

Med och motkrafter:

Hur ser du på med och motkrafter? Vad är det för dig?
Berätta hur du upplever klienternas inställning till att medverka? (Före, under tiden och efter)
Hur tror du tvångsfaktorn inverkar?
Hur ser du på motivationens inverkan på resultatet?
Finns det andra värden för klienterna än bara minska återfall i brott?
Beskriv din syn anhöriga som med- och motkrafter i förändringsarbetet?
Beskriv din syn på andra omgivande personer som med- och motkrafter i förändringsarbetet?
Beskriv din syn på miljö som med- och motkrafter i förändringsarbetet?

Förändring:

Hur ser du på förändring? Vad är det? Förändringsfaktorer?
Förutom programverksamhet, vad kan ge förändring?
Finns det skeenden i processen som är avgörande? Beskriv! Tidsaspekt? Mönster?
Vilka förutsättningar saknas?
Respons från personer runt klienten? Kan du ge exempel anhörigas reaktion på förändringen?
Andra professionellas reaktioner på förändring hos klienten?
Vilka faktorer tror du påverkar för att en förändring skall till hos klienten?
Är programverksamhet rätt redskap för en positiv förändring?
Vad skulle du göra annorlunda eller vilja ändra på?

Relation

Hur ser du på behandlingsrelationen?
Vem bestämmer? Villkoren?
Vad finns det för utrymme under programmen att gå utanför ramarna?

Bilaga 5. Intervjuguide klienter

Bakgrundsvariabler:

Ålder, kön
Familjesituation/civilstånd
Bostad
Utbildning

Program:

Vilket/vilka program?
Antalet genomgångna program?
Om du genomgått flera program, vad/vilket var verksamt?
Programledare – relation?
Andra deltagare – relation?
Vad har du att säga om rekryteringen till programmen?
Vilka negativa effekter har programverksamheten för dig?
Vilka positiva effekter?
Vad har programverksamheten gett dig?
Vad hade du kunnat var utan?

Förändring:

Vad hade du för föreställning som barn hur det skulle bli när du blev vuxen?
Fanns det något uttänkt spår som du avvek ifrån?
När gick det snett, avgörande saker?
Annat spår eller tillbaka till ett tänkt ursprungligt spår?
Avgörande punkter i livet? Vad har egentlig betydelse?
Vad är det som får en att bestämma sig på riktigt?
Hur ser du på förändring? Vad är det? Förändringsfaktorer?
Finns det något i programverksamheten som leder till förändring och som hjälpt dig?
Vad tror du utöver programverksamhet har hjälpt dig?
Vad tror du om tidens inverkan? Att bli äldre?
Hur har din omgivning reagerat på en eventuell förändring?
Har du fått någon reaktion från anhöriga eller vänner på att du gått program? Märker de någon skillnad?
Tror du programverksamhet är rätt verktyg för en positiv förändring?

Verkställighet:

Var avtjänat straff, hur länge och för vad?
Hur länge sedan?
Missbruk?
Återfall?

Med och motkrafter

Har du blivit motarbetad i din förändring
- av professionella, t.ex. socialtjänst?
- annan vårdpersonal?
- anhöriga, andra klienter, arbetsgivare?
Finns det något av dessa som har stöttat i förändringsprocessen?
Vad är bästa och sämsta möjliga förutsättningar för en positiv förändring?
Går det förändras när man är under tvång?

Relation

Hur ser du på relationen till personalen?
Till programledarna?
Vad är viktigast i relationen?